

CSALÁDBARÁT ORSZÁG
EG-00140-003/2021

A SZÜLŐK SZEREPE ÉS LEHETŐSÉGEI A PÁLYAORIENTÁCIÓ FOLYAMATÁBAN

**ELMÉLETEK, TRENDEK A HAZAI ÉS A NEMZETKÖZI KUTATÁSOK,
PUBLIKÁCIÓK ALAPJÁN**

**CSALÁDBARÁT
MAGYARORSZÁG
KÖZPONT**

A SZÜLŐK SZEREPE ÉS LEHETŐSÉGEI A PÁLYAORIENTÁCIÓ FOLYAMATÁBAN

**ELMÉLETEK, TRENDEK A HAZAI
ÉS A NEMZETKÖZI KUTATÁSOK,
PUBLIKÁCIÓK ALAPJÁN**

**CSALÁDBARÁT
MAGYARORSZÁG
KÖZPONT**

A kiadvány a Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft.
EG-00140-003/2021 – Családbarát ország megnevezésű projekt keretében készült.

mb. szakmai vezető: *Annus Gábor*

2022. szeptember

Szerzők:

Dr. Suhajda Csilla Judit

Kovács Mónika

Ercsey-Orbán Melánia

Szerkesztők:

Rétallérné dr. Görbe Éva

Fodor Júlia Ágnes

Szakmai lektor:

Dr. habil Borbély-Pecze Tibor Bors

Budapest, 2022

Tartalom

1. BEVEZETÉS	4
2. A PÁLYAORIENTÁCIÓ ELMÉLETI HÁTTERE	5
2.1. FOGALMI ELHATÁROLÁSOK	5
2.2. A PÁLYAVÁLASZTÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK	9
A pályaválasztási elméletek	9
A pályaválasztás sikerét meghatározó tényezők	11
2.3. A PÁLYAORIENTÁCIÓ TARTALMA ÉS MÓDSZERTANI LEHETŐSÉGEI	12
2.4. A PÁLYAORIENTÁCIÓ INTÉZMÉNYRENDSZERE	14
3. A CSALÁD SZEREPE A PÁLYAVÁLASZTÁSI DÖNTÉS ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN	16
3.1. A CSALÁD MINT ELSŐDLEGES SZOCIALIZÁCIÓS KÖZEG	16
A család támogató rendszerének funkciói	17
3.2. A CSALÁD SZEREPE A PÁLYAVÁLASZTÁSBAN A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	20
A szülők iskolai végzettsége	20
A családi háttér mint az esélykülönbségek forrása	21
Információk forrása és jellege	22
A szülői funkciók a döntéshozatalban	23
4. A PÁLYAORIENTÁCIÓS PROGRAMOK NEMZETKÖZI ÉS HAZAI MEGVALÓSULÁSA	26
4.1. NEMZETKÖZI JÓ GYAKORLATOK	26
4.2. HAZAI JÓ GYAKORLATOK	28
5. ÖSSZEGZÉS	29
6. FELHASZNÁLT IRODALOM	30
7. ÁBRAJEGYZÉK	34

1. BEVEZETÉS

A Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft. elkötelezett a magyar családok fejlődésének segítésében, a családi közösségek sikerességében, a problémáik megoldásában és lehetőségeik kiszélesítésében. Látja azokat az erőfeszítéseket, amiket a szülők/gondviselők hoznak a gyermekeik önálló életének elindításában, az életpályát meghatározó döntések meghozatalának támogatásában. Az iskolák fontos szerepet töltenek be a pályaválasztási döntés előkészítésében, de közben a szülők/gondviselők perifériára kerülnek ezen a területen, holott ez számukra is fontos. A gazdaságot, társadalmat érintő változások a pályaválasztást is nagymértékben érintik, ezért egyre nagyobb az igény arra, hogy a szülők/gondviselők aktívan részt vehessenek gyermekük pályaválasztásának a segítésében. E funkció támogatása azért is kiemelten fontos, mert a szülők/gondviselők azok, akik a gyermeküket a legjobban ismerik, és a család mint elsődleges szocializációs közeg a gyermekek igényeinek és képességeinek a felmérésében megkerülhetetlen.

Számos kutatás – amelyek közül többet jelen áttekintés 3. fejezetében mutatunk be – alátámasztja, hogy a pályaválasztási döntésre a legnagyobb hatással a család van: a fiatalok a pályaválasztási útkeresésben elsőként a család segítségét kérik részben azért, mert a családtagok közelsége könnyen elérhető információforrás az adott munkakörökről és a munka világáról. Fontos ugyanakkor azt is szem előtt tartani, hogy a család legtöbb demográfiai jellemzője erősen befolyásolja a pályaválasztási döntést. A család társadalmi-gazdasági helyzete, az etnikai hovatartozás, a családi érték- és normarendszer, a családi kapcsolatrendszer, valamint a szülők iskolázottsága olyan tényezők, amelyek a pályaválasztási döntéshez kapcsolódó információk minőségét és mennyiségét befolyásolják, ezáltal a fiatal pályaválasztási döntéseit nagymértékben alakítják. A tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a szülők sokszor nem vagy nem pontos információkkal rendelkeznek a munkaerőpiacról, a képzések világáról, felkészítésükkel, támogatásukkal pedig kevés program és pályaaorientációs szereplő foglalkozik.

A Családbarát ország projekt pályaaorientációs pilot programjának célja hangsúlyozni és formálni a szülői szerepet, amelyben a szülők külső szemlélők helyett aktív, a folyamatot és a gyermekük életpályáját ténylegesen alakító résztvevőké válhatnak. A projekt keretében a szülők képzések és workshopok során segítséget kapnak ahhoz, hogy hogyan tudnak gyermekük számára támogatást nyújtani a pályaaorientáció folyamatában. Jelen összegző tanulmány a pályaaorientáció és a szülők kapcsolatát, szerepét vizsgáló hazai és nemzetközi elméletek összegzésére vállalkozik, mintegy biztos alapot teremtve a pályaaorientációs program további elemeinek (szülőképzés, szakemberképzés, pályaaorientációs protokoll, workshopok, tanácsadás, pénzügyi tudatosság oktatása) kialakításához.

A dokumentum a pályaaorientációhoz kapcsolódó fogalmak tisztázását és elhatárolását követően számba veszi a pályaválasztást befolyásoló tényezőket, a pályaaorientáció tartalmát és módszertani lehetőségeit, illetve a jelenlegi intézményrendszerét és szereplőit. Az összegző tanulmány sajátossága, hogy kiemelten foglalkozik a családok szerepével és lehetőségeivel a pályaválasztási döntést előkészítő folyamatban, amiről sajnos relevanciája ellenére is nagyon kevés szó esik a különféle elemzésekben és tudományos publikációkban. A tanulmány záró fejezetében családok bevonását ösztönző hazai és nemzetközi pályaaorientációs jó gyakorlatokat is bemutatunk, rávilágítva arra, hogy azok népszerűsítéséhez, széles körű implementációjához milyen feltételek szükségesek.

Az áttekintés alapján képet kaphatunk a szülők szerepéről és lehetőségeiről a pályaaorientáció folyamatában, ami azon túl, hogy a programban részt vevő szakembereknek és érdeklődő kutatóknak fontos elméleti háttérrel biztosíthat munkájukhoz, a témához kapcsolódó későbbi fejlesztések, programok biztos alapját is jelentheti.

2. A PÁLYAORIENTÁCIÓ ELMÉLETI HÁTTERE

2.1. Fogalmi elhatárolások

A pályorientáció mint fogalom napjainkban egyre ismertebb, elfogadottabb kifejezés, amelyről a többségnek eltérő, sokszor ellentmondó tudása, elképzelése van. Fontossága kétségtelen, hiszen ma már evidencia, hogy az általános iskola végén meghozott első iskola- vagy pályaválasztási döntés – a pályakorrekciós lehetőségek mellett is – jelentősen meghatározhatja a későbbi életpályája irányát.

A szakirodalomban a múlt század elejétől egészen napjainkig számos külföldi és hazai kutató, tudományos szak tekintély foglalkozott a pályaválasztás és az azt előkészítő folyamat kérdéskörével. Nem véletlen, hiszen a pályorientáció pedagógiai, pszichológiai, közgazdasági és jogi ismereteket egyaránt feltételez, ezek ismeretanyagát olvasztótégelyként sűríti magába. Összetettségéből és a hozzá kapcsolódó területek sokrétűségéből adódóan a fogalmak meghatározása nem könnyű feladat, sőt a területen dolgozó szakemberek fogalomhasználata is eltéréseket mutat (Suhajda, 2017).

Szilágyi Klára szerint a **pályaválasztás** egyidős magával az emberiség történetével, hiszen a gondolkodó ember rájött, hogy élete nem csupán az őt körülvevő világtól függ, hanem ő maga is képes saját életútját formálni, alakítani (Szilágyi, 2015). Ez a meglátás rávilágít arra, hogy az ember tudatosan képes saját életútját befolyásolni, ezáltal részben függetleníteni magát a környezetétől, ugyanakkor azzal kölcsönhatásban egy általa választott pályán elindulni.

Szilágyi Klára megfogalmazásában a pályaválasztás azt jelenti, hogy „*a fennálló lehetőségek alapján önállóan, célnaknak megfelelően kiválasztunk egy olyan foglalkozást, tevékenységet, amely lehetővé teszi, hogy a társadalom és a magunk számára értékkel bíró munkát végezhessünk*” (Szilágyi 2003). Ebben a megközelítésben a fogalom újabb kulcsfogalmakkal bővült, mint például a lehetőségek, az önállóság, a cél, valamint az értékes munka.

Rókusfalvy Pál egy adott történelmi korszakhoz, a XVIII. században kezdődő ipari forradalom időszakához köti a pályaválasztás kialakulását. Meglátása szerint az ekkor lezajlott gyors technikai fejlődés következtében megjelenő szakképzettséget igénylő szakmák elszaporodása tette szükségessé a **pályaválasztási tanácsadást**, amelynek feladata az volt, hogy minél zökkenőmentesebbé tegye a „szakmába, hivatásba való belenövést” (Rókusfalvy, 1969). Ez a gondolat napjainkban is nagyon aktuális, hiszen a felgyorsult ipari, technikai, infokommunikációs fejlődés robbanásszerűen teremt új szakmákat, miközben régieket tüntet el, ezzel kitérítve a pályaválasztók előtt álló lehetőségeket, ugyanakkor meg is nehezítve az adekvát döntés meghozatalát.

Ritoók Pálné szerint a pályaválasztás „a fiatalok társadalomba való beilleszkedésének, szocializációjának egyik nagyon jelentős mozzanata” (Ritoók, 1986, p. 7.). Ez a gondolat a pályaválasztás egy új aspektusára világít rá. Nemcsak az egyén, hanem a társadalom számára is fontos, hogy milyen pályán indul el a fiatal. A pályaválasztás hozzájárul a közösségbe, a társadalomba való beilleszkedés sikeréhez. Ritoók hangsúlyozza: „A pályaválasztás sok ismeretet és bizonyos fajta érettséget feltételező, komplex feladat, nem csoda hát, ha a serdülő- és ifjúkor feszültségekkel telített szakaszában problematikus lesz” (Ritoók, 1986, p. 7.). „*A helyes pályaválasztási döntés az egyéni adottságok, indítékok és elgondolások, valamint az objektív tényezők: a választható lehetőségek és a pályakövetelmények optimális összeegyeztetése alapján jön létre. A társadalomnak és az egyénnek egyaránt érdeke, hogy a fiatalok jól választott életpályájukon a »helyére« került ember örömeivel és produktívásával dolgozzanak*” (Ritoók, 1986, p. 8.). Kiemeli ugyanakkor: „*A pályaválasztási döntés tehát csak az egyik – bár kétségkívül nagyon lényeges – állomása a fiatal életútjának*” (Ritoók, 1986, p. 8.). Láthatjuk tehát, hogy a pályaválasztás nem végleges döntés, hiszen azt életpályánkon döntések sorozata követi majd. A pályaválasztás tehát döntést jelent két vagy több pályalehetőség között az életpálya egy adott szakaszában.

A döntés szorosan összefügg a személyiség érettségi fokával, azaz **pályaválasztási érettségével**. Rókusfalvy (1969) az alábbiak szerint határozza meg a pályaválasztási érettség fogalmát: „*pályarérettségnek nevezzük a tanuló egész személyiségének olyan fejlett állapotát, amely egyrészt lehetővé teszi az elhelyezkedési lehetőségeknek és a személyiségnek megfelelő pálya adekvát választását, másrészt biztosítja a szakmai képzésnek legalább minimális sikerét, és felébreszti a tanulóban a szakmai beilleszkedésre való tartós törekvést*” (Rókusfalvy, 1969, p. 49.). Ahhoz, hogy ez az adekvát döntés megszülethessen, szükség van arra, hogy a fiatalok a döntési helyzetnek megfelelő széles körű in-

formációval rendelkezzenek önmagukról és a választható pályákról. Így lehet elkerülni azt, hogy a döntés spontán, véletlenszerű legyen, esetleg kényszerből történjen (Völgyesy, 1976). Ez a folyamat tudatos munkával, információval támogatható, a döntéshez szükséges érettség hamarabb elérhető és magasabb szintre fejleszhető a spontán fejlődési ütemhez és szinthez képest, amely a kutatók (Csirszka, Rókusfalvy, Völgyesy, Szilágyi) véleménye szerint 16–20 éves korra tehető.

A hazai szerzőkhöz hasonlóan a külföldi szakirodalom a pályaválasztási érettség fejlődési folyamatának megértéséhez több fogalmat is definiál, nevezetesen a pályaválasztási érettséget (Career Maturity), a pályadöntési énhatékonyságot (Career Decision-making Self-efficacy) és pályaválasztási bizonytalanságot (Career Indecision) (Creed, 2001).

A pályaválasztási érettség (Career Maturity) fogalmának tárgyalásánál a legtöbb szerző Super (1968) meghatározását veszi alapul, mely szerint a pályaválasztási érettség egy személy képessége arra, hogy megbirkózzon az adott fejlődési szakaszra jellemző fejlődési feladatokkal. Az általánosan elfogadott értelmezés szerint ez a meghatározás magában foglalja a kognitív és az érzelmi elemeket is.

A pályadöntési énhatékonyság (Career Decision-making Self-efficacy) ehhez a jelenséghez szorosan köthető olyan fogalom, amely gyakorlatilag „*az egyén hite abban, hogy mennyire képes a pályafejlődése során a döntésekkel kapcsolatos tevékenységeket – önértékelés és pályaismeret fejlesztése, célválasztás, tervezés és problémamegoldás – sikerrel teljesíteni*” (Taylor és Betz, 1983, idézi Török, 2016). Az énhatékonyság jelentőségét Borbély-Pecze Tibor Bors is kiemeli, meglátása szerint a hatékony pályafutás kulcskérdése az egyén felkészítése és képessé tétele a megjósolhatatlan élethelyzetek és az életpályán előálló számtalan döntési helyzet kezelésére. Az énhatékonyság ebben az értelemben azt jelenti, hogy az egyén milyen minőségben és reakcióidővel képes az adott kihívásokra reagálni (Borbély-Pecze, 2017). Mindezek miatt a mai komplex társadalmunkban és a kiszámíthatatlan munkaerőpiacon a pályaválasztást, a döntést a pályakonstruálás, az életpálya-építés váltja fel, kiemelve abban az egyén tudatosságának és felelősségének szükségességét.

A pályaválasztási érettség fejlődési folyamatában fontos szerepet játszó harmadik elem a pályaválasztási bizonytalanság (Career Indecision), azaz a döntéshozatal előtti (időleges) fejlődési állapot, a legmegfelelőbb alternatíva kiválasztásának periódusa. Kognitív elemei közé tartoznak az önismeret alacsony szintje, a környezettel kapcsolatos ismeretek hiánya, valamint a munkaerőpiaci változások elfogadásának hiánya (Osipow, 1999, idézi Török, 2016). Az érzelmi komponensek között szerepelnek a szorongás, az ambivalencia, a kontrollvesztés, valamint a jelenlegi álláslehetőségek és a hosszú távú karriercélok közötti eltérés miatt érzett frusztráció (Feldman, 2003). A pályadöntési énhatékonyság és a pályaválasztási bizonytalanság közötti összefüggésekkel számos vizsgálat foglalkozott. A Pályadöntési Énhatékonyság Skálát használó kutatások negatív kapcsolatot találtak a pályadöntési énhatékonyság és a pályaválasztási bizonytalanság között (Taylor és Betz, 1983, idézi Török, 2016).

Völgyesy Pál (1976) kiemeli, hogy a pályaválasztási döntéssel szoros kapcsolatban állnak a személyiség általános jellemzői. Ezek közül fokozottan figyelni kell, melyek azok, amelyek a pályaválasztás szempontjából lényegesek. Három csoportba sorolta ezeket az összetevőket: (1) a magatartás általános összetevői; (2) a társadalomhoz, csoporthoz fűződő viszony által meghatározott magatartás összetevői; valamint (3) az énkifejezés realitásszintjét meghatározó tényezők. Ezeket a jellemzőket véleménye szerint mindig össze kell kapcsolni a pályaválasztással kapcsolatos speciális összetevőkkel, amelyek a pályaejrdeklódés, a pályaismeret realitásának mértéke, a választott pálya és az egyéni jellemzők közötti megfelelés mértéke, illetve a pályamegvalósítási igény fejlettsége. Kutatási eredményeire alapozva megállapítja, hogy 14 éves korig nem alakul ki a munkatevékenységre irányuló érdeklódés, azonban az érdeklódés szoros kapcsolatban áll a tanulási folyamattal, ezáltal az fejleszhető és irányítható (Völgyesy, 1976).

A pályaválasztás kifejezés azt az érzetet kelti, hogy végleges és egyben megváltoztathatatlan döntésről van szó, olyan döntésről, amelyet egyszer kell meghozni fiatalkorban, és ez az egész további életutat meghatározza. Ennek megfelelően az 1990-es évek elejéig Magyarországon általánosan elfogadott volt, hogy a serdülő-, illetve ifjúkorban meghozott iskolaválasztási és pályaválasztási döntések egy életre szóltak, egy szakmát, egy munkahelyet jelentettek egészen a nyugdíjig. Ezt erősítette, hogy jellemző volt a pályairányítás: a gazdaság rövid, illetve hosszú távú terveinek, valamint a szűkebb és tágabb gazdasági környezet érdekeinek megfelelően megadott szakmák felé terelték a pályaválasztókat, ezzel háttérbe szorítva az egyéni érdekeket, ambíciókat (Kenderfi, 2012).

A nemzetközi és a hazai szakirodalomban a 90-es évek közepétől a pályaválasztást segítő folyamat megnevezésére egyre inkább a pályaaorientáció fogalmát használják, és hangsúlyozzák a pályaválasztás és pályaaorientáció folyamatjellegét, kiemelve, hogy az egyén pályaválasztása nem egy életre szóló választás, nem egyszeri döntés. Szilágyi meghatározása szerint: „*A pályaaorientáció tehát egy olyan folyamat, amely a tanuló egyéni igényeinek figyelem-*

bevételeivel segíti a megfelelő pálya kiválasztását, kiterjedt információnyújtás révén” (Szilágyi, Völgyesy, 1996, p. 59.). Ez a rövid meghatározás egyértelművé teszi, hogy a pályaorientáció folyamatorientált tevékenység, az egyén igényeire alapozva, a lehető legszélesebb információnyújtásra kell törekedni.

Az Európai Unióban az elmúlt két évtizedben több döntő fontosságú dokumentum született, amely a pályaorientáció kérdésével foglalkozik. Ezek a pályaorientációt a lifelong learning (LLL) stratégia részeként, az életút során egymást követő pályaváltások sikeres megoldását segítő, támogató rendszerként értelmezik. Az életpálya alakításához szükséges képességek fejlesztését már kisgyermekkorban el kell kezdeni. A cél, hogy a változó élethelyzetekre reagáló és kompetenciáit ahhoz igazítani tudó munkavállalók jelenjenek meg a munkaerőpiacon. A célok elérése érdekében hazánkban is felértékelődött a pályaorientáció szerepe, szükségessé vált annak erősítése (Borbély-Pecze, 2017).

Az Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat (ELGPN) Szakszótára (Jackson, 2013, p. 28.) a következőképpen definiálja a pályaválasztás fogalmát: „Pályaválasztás (Career choice): Egy egyén saját életpályájával kapcsolatos szándéka személyes adottságai, képességei, törekvései és célkitűzései alapján, amit a munkaerőpiac realitásai és személyes körülményei is befolyásolnak. Az egyén saját életpályájával kapcsolatos elképzelései fejlődésének és megvalósulásának a folyamata.”

A pályaorientáció jelentését kétféle aspektusból megközelítve bontja ki: 1. „Pályaorientáció (Career guidance): Olyan tevékenységek összessége, amelyek bármilyen korú állampolgárok számára, életük bármely pontján lehetővé teszik képességeik, kompetenciáik és érdeklődésük felmérését; hogy észszerű oktatási, képzési és foglalkoztatási döntéseket hozzanak; valamint, hogy menedzselni tudják egyéni életútjukat a tanulás, munka és az élet egyéb területein, ahol ezeket a képességeket és kompetenciákat elsajátíthatják és/vagy használhatják” (Jackson, 2013, p. 26.). Ebben az értelemben a pályaorientáció meghatározása megegyezik az életutat támogató pályaorientáció, életpálya-tanácsadás (Lifelong Guidance, LLG) definíciójával. 2. „Pályaorientáció (Guidance): Segítségnyújtás egy egyénnek oktatással, képzéssel és foglalkoztatással kapcsolatos döntései meghozatalában” (Jackson, 2013. p. 26). A pályaorientáció (guidance) ebben a megközelítésben valójában egy ernyőfogalom, amely magában foglalja nemcsak a tanácsadást (counselling), hanem olyan tevékenységeket is, mint a tájékoztatás, támogatás, tanítás, értékelés és érdekképviselés. (Jackson, 2013, idézi Borbély-Pecze, 2017)

Látható tehát, hogy a pályaorientáció mint ismeretszerzési és feldolgozási folyamat az elmúlt években egyre inkább teret nyert, amely ma már nemcsak a pályaválasztáshoz kapcsolódik, hanem az egész életpályát végigkísérő szolgáltatási formává is vált (Suhajda, 2018). Ennek megfelelően a pályaorientáció a folyamatelvet és a fejlődéselvet követi, azaz a teljes életút során tölt be tanácsadó és információszolgáltató szerepet, nem csak az életút egy-egy pillanatában (Brown et al. 2002, Karner, 2010).

Az egyéni életútban felmerülő problémák, döntési helyzetek támogatására ma már számos céllal és eszközrendszerrel jelennek meg a különböző szolgáltatási formák, azonban sok esetben ezek tartalma, jellege összemossódik. Az egész életutat végigkísérő életpálya-tanácsadás (lifelong guidance – LLG) mint gyakorlati tudományterület interdiszciplináris alapokon nyugszik (Borbély et al., 2020). A leginkább pedagógiai-pszichológiai és jogi-gazdasági elemekből felépülő komplex ismeretanyag lehetővé teszi az egyén célzott, aktuális élethelyzetének megfelelő szolgáltatási portfólió kialakítását. Az önálló karrierfejlesztés oktatása, a klasszikus értelemben vett pályaorientáció (career education) és ehhez szorosan kapcsolódó pályapedagógia és pedagógiai értékelés leginkább a köznevelésben vagy a szakmai oktatásban résztvevőket célozza, míg a karriertanácsadás, karrier-coaching, mentorálás, tanácsadás (advice, counselling), életpálya-formatervezés (life design) célcsoportja a felnőtt korosztály (Borbély-Pecze, 2017). A területhez szorosan kötődik, de inkább a szervezeti célokat tartja szem előtt a személyzeti kiválasztáshoz kapcsolódó pályaalakítási értékelés és karriermenedzsment. A szolgáltatások funkciója mellett időperspektívájuk is más: míg a pályaedukációs tevékenységek hosszú távra terveznek, addig a karriertervezéssel és -menedzsmenttel kapcsolatos döntések egy aktuális probléma kezelését célozzák. Fontos azonban kiemelni, hogy a gyerekkorban a megfelelő pedagógiai értékelési módszernek és a pályaedukációnak hosszú távú hatása, hogy megalapozzák a jövőbeni külső változásokhoz való sikeres alkalmazkodást. „A megszerzett készségeket később igen széles, a képzés irányától eltérő körben is tudja használni, amennyiben rendelkezik a megfelelő szintű alapkészségekkel és életpálya-építési készségekkel” (Borbély-Pecze et al., 2020, p. 28.).

A folyamat és a fogalom differenciálódását jól jelzi, hogy az elmúlt időszakban a jogi szabályozók is a korábbi gyűjtőfogalmak helyett (pályaorientáció, életpálya-tanácsadás) ma már számos konkrét szolgáltatási formát nevesítenek. A hatályos szakképzési törvény (2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről, 112. §) szerint a szakképzésben tanulók az életpálya-tanácsadás és pályaorientációs tevékenységek során pályainformáció-nyújtást, pályaválasztási

tanácsadást, továbbtanulási tanácsadást, professzionális pályatanácsadást, foglalkoztatási és munkába állási tanácsadást, pályakorrekciós tanácsadást és kompetenciafejlesztő szolgáltatást, valamint ezekkel összefüggő tájékoztatási szolgáltatást vehetnek igénybe.

Suhajda (2017) kiemeli, hogy a hazai jogi szabályozásból fakad, hogy itthon a pályorientáció témája leginkább a közneveléshez és a szakmai oktatáshoz kapcsolódik, miközben a pályorientáció a komplexitása miatt a pedagógiai módszereken és szolgáltatáson túlmutató témakört jelöl. A munkába állók és az álláskeresők számára munkaerőpiaci szolgáltatásként definiálható ez a tevékenység, míg a felnőttképzésben résztvevőknek felnőttképzési szolgáltatásként biztosítható ez a funkció. A pályorientáció ugyanakkor társadalompolitikai és foglalkoztatáspolitikai eszközként is értelmezhető (Szilágyi, 2012). Társadalompolitikai jellege részben abból adódik, hogy a pályorientáció eszközeivel az egyén életminősége közvetlenül befolyásolható, javítható. Ezt tendenciává téve egyrészt társadalmi csoportok mobilitása válik elérhetővé, másrészt pedig a foglalkoztatásban betöltött tájékoztató szerepe miatt hatást gyakorol a munkanélküliség alakulására, a szakmacsoportok struktúrájának felmérésére is. A pályorientáció társadalompolitikai előnyeire építenek az európai uniós foglalkoztatáspolitikai elvek is. Uniós és nemzetstratégiai viszonylatban a pályorientáció az esélykülönbségek csökkentésének eszközeként is értelmezett. Az EU felfogásában a pályorientáció fontos szerepe az egyén munkaerőpiaci integrációjának elősegítése. A pályorientációval megvalósulhat egyéni szinten az egész életen át tartó tanulás, vagyis a folyamatos rugalmas alkalmazkodás a változó munkaerőpiachoz, makroszinten pedig egy magasan foglalkoztatott, gazdaságilag erős társadalom (Suhajda, 2017).

Mező Ferenc 2021-ben megjelenő tanulmányában javaslatot tesz a használatban lévő pályaválasztással kapcsolatos kifejezések meghatározásának egy lehetséges rendszerére.¹

Ennek szükségességét megfogalmazása szerint az indokolja, hogy: „A tág értelemben vett pályaválasztás téma körével kapcsolatban többféle (tartalmukban, szemléletükben hol egymást átfedő, hol egymástól lényegesen különböző) kifejezéssel is találkozhatunk:

a) a hazai köznyelvben;

b) szakirodalomban (például: Szatmáriné, 1999, Ritoók, 2006, 2008, Olteanu, 2015, 2019a, b, Mező K., 2015, Zachár, 2005, 2021, Zakar, 1988, 2016 [is], Borbély-Pecze, 2010a, b, Borbély-Pecze, Gyöngyösi és Juhász, 2013; Répáczki, 2015; Tudlik, 2019);

c) jogban – lásd: 2019. évi LXXX, 112. § (1) törvény a szakképzésről. De megjegyezzük, hogy a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC törvény 62.§ (1)/I pontja szerint a pedagógusok kötelessége különösen, hogy tanítványai pályorientációját folyamatosan irányítsa, ám e törvény nem definiálja a pedagógusok számára, hogy mit értsenek pályorientáción;

d) a nemzetközi szakirodalomban is (Jackson, 2013; Hawthorn, 1991, Watts, 2009, UNESCO, 2002). (Mező, 2021, p. 8.) Javaslatként Mező (2021) azt is megfogalmazza, hogy célszerű lenne egy szakmai grémium által összeállított glosszáriumot megalkotni, és széles társadalmi, és szűkebb szakmai körökben egyaránt terjeszteni.

Összegzésként kiemeljük, hogy a pályaválasztás az egyén saját életpályájával kapcsolatos elképzelései fejlődésének és megvalósulásának a folyamata, míg a pályorientáció azt a segítő tevékenységet (tájékoztatás, tanácsadás, tervezés, menedzselés) jelenti, mely a gyermeket, fiatalt segíti a pályaválasztási döntés meghozatalában és a döntést megvalósító terv végrehajtásában. Tanulmányunkban rámutatunk a pályorientáció és a pályaválasztás kapcsolatára, és a pontos fogalomhasználat érdekében a fenti meghatározásokat tekintjük irányadónak.

¹ Tanulmányában összegyűjtötte a pályaválasztáshoz kapcsolódó kifejezéseket a Google keresőmotorjával, a Tanulmányunkban Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisában (MATARKA) (az 1800-2021.10.10. között megjelent folyóiratok címében és az Elektronikus Periodika Archívumban (EPA) (az adatbázis teljes szövegében, 1703- 2021.10.10-ig között megjelent művek esetében) és statisztikát készített a kifejezések gyakoriságáról. A következő kifejezéseket találta a gyűjtés eredményeként: pályaválasztás, pályorientáció, életpálya-tanácsadás, pályaválasztási tanácsadás, karrier-tanácsadás, szakmai orientáció, pályatanácsadás, életpálya-tervezés, életút-támogató pályorientáció, továbbtanulási tanácsadás, pályafejlődési tanácsadás, élethosszig tartó pályorientáció, életpálya-menedzselés, életút-támogató tanácsadás, pályatájékoztatás.

2.2. A pályaválasztást befolyásoló tényezők

A pályaválasztási döntés olyannyira összetett, hogy a területet kutató hazai és külföldi szerzők (Seifert, 1977, Zakar, 1988, Busshoff, 1989, Leung, 2008) számos elméleti megközelítést dolgoztak ki a pályaválasztást befolyásoló faktork vizsgálatára. Ezek az elméleti leírások segítenek eligazodni abban, hogy mely körülmények hatnak leginkább a pályaválasztási döntésre.

A pályaválasztási elméletek

A pályaválasztásra ható tényezőket számos kutató vizsgálta, ezek alapján több olyan fókusz lehet meghatározni, amelyek figyelembevétele a pályaválasztási döntés előkészítő folyamatában elengedhetetlen. Az alábbiakban Szilágyi (2015) csoportosítása alapján tekintjük át azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek leginkább hangsúlyozzák a család és az egyén társadalmi környezetének hatását.

A pályaalkalmasságra alapozó elméletek (Parsons, Mülle) középpontjában az ember és a pálya megfelelése áll. Nézetük szerint a szakma követelményei és a pályát választó személyiségjegyeinek összhangja határozza meg az egyéni pályasikert és a szakmai elégedettséget. Ezek alapján a pályaválasztás egyszeri esemény, amely egy adott életszakaszra korlátozódik, és leginkább a képességek és az alkalmasság kapnak a döntésben kiemelkedő szerepet. Ezzel szemben a pszichodinamikai elméletek a pályakeresést és a pályán tanúsított magatartást befolyásoló tényezőket elemzik. Ezek a tényezők általában azok a kora gyermekkori élmények, igények, hajlamok, amelyek kialakítják az egyén személyiségét. Szilágyi (2015) a személyiség pszichodinamikai felfogására épülő elméletek csoportjához sorolja Roe pszichoanalitikus megközelítését. Roe elgondolása abból indul ki, hogy az a mód, ahogyan a gyerek a szükségleteit kielégíti, összefüggésben áll az érdeklődésének, képességeinek kialakulásával és hosszú távon a szakmai orientációjával. A szülők szerepe emiatt abban hangsúlyos, hogy a gyermek szükségletkielégítése nagyban függ a szülők magatartásától és nevelési stílusától. Roe szerint a túlságosan óvó, túlkövetelő és a szeretetteljes elfogadás a gyermeknél személyorientációhoz, az alkalmi elfogadás, a visszautasítás és az elhanyagolás tárgyorientációhoz vezet. Hipotézise alapján személyorientációval főként szolgálati, kulturális és művészi pályákra, részben pedig a kereskedelmi, szervezési és igazgatási területekre törekednek. Ezzel szemben a tárgyorientációjú emberek technikai és természettudományos pályákat, valamint szabadban való tevékenységet választanak. Fontos azonban ezzel kapcsolatban megjegyeznünk, hogy a kapcsolódó kutatások nem mutatnak egyértelmű képet az elmélet használhatóságáról, vélhetően azért, mert a szakmai fejlődés lényeges elemeit ezzel az elmélettel nem tisztázzák (Szilágyi, 2015).

A pszichodinamikai elméletek csoportján belül D. E. Super az öndefiníció elméletét vezette be a pályalélektanba, amelynek középpontjában az önmeghatározás pszichodinamikai értelmezése áll. Szilágyi (2015) leírja, hogy az elmélet szerint az önmegfogalmazás nagyban befolyásolja a pályaválasztást és az azzal való elégedettséget. Az önmegfogalmazás elméletében a szakmai fejlődésnek fontos eleme az öndefiníció, amely a magunkról alkotott képet jelenti, amit szerepekben, helyzetekben és emberek közötti kapcsolatokban megélünk. E kép kialakítását és fejlődését gyermekkorban a szülővel kapcsolatos viszony nagyban meghatározza. Az egyén öndefiníciója alapján próbálja az önmagáról alkotott képhez illeszkedő pályafutást választani, azt, amelynek elvárásrendszerének, követelményeinek képes megfelelni. Az öndefiníció az életpálya során először a szakmán kívül fogalmazódik meg, elsősorban a családi szituációkban, később pedig ez az önmegfogalmazás szakmai helyzetekben is alkalmazásra kerül. Az öndefiníció kialakulásának első szakaszában (a gyermekkorban) az ember felfedezésének tárgya saját maga, ekkor történik az öndifferenciálódás, az én és a környezet szétválása. Ebben a szakaszban a szülők és más felnőttek azok, akiknek a foglalkozási szerepével azonosul a gyerek. Fontos elem, hogy a gyerek hogyan viszonyul a körülötte lévő felnőttek felkínálta pályaszerepekhez. Az ebben tanúsított magatartás, siker, kudarc, a tulajdonságok tudatosulása befolyásolja az öndefiníciót (Szilágyi, 2015).

Szintén a pszichodinamikai elméletekhez sorolhatjuk Holland téziseit is: modelljében meghatározó erejű a társadalmi környezet befolyása. Elméletének központi eleme, hogy az általa meghatározott érdeklődésalapú személyiségtípusok hogyan illeszkednek a hat környezeti típushoz. Holland jelentős meghatározó erőként kezeli a családot, a baráti kört, a munkaadó igényeit, valamint a gazdasági és társadalmi korlátozások által gyakorolt társadalmi nyomást (Szilágyi, 2015).

A döntéseméletek (Thomae, Lange, Tiedemann, Busshoff) a pályaválasztást a választási és döntési folyamatokkal magyarázzák, és a szakmai fejlődés egyéni feltételeiből indulnak ki. A döntéseméletek jelentősége abban áll, hogy felismerik, hogy a szakmai pályafutást nem az egyszeri döntés, hanem döntések sorozata határozza meg, ezáltal

erősítve, tudatosítva az aktuális döntés súlyát az életpálya alakulásában (Suhajda, 2017). A család szerepe a döntés körülményeinek vizsgálatánál lesz jelentős, hogy az egyén mennyire támaszkodik döntésében rájuk, vagy engedi azt teljesen át környezetének. A csoportba tartozó elméletek a környezetet leginkább a szocioökonómikus tényezők között értelmezik, amelyhez a nemet, a család, barátok, ismerősök körét, az iskolai és szakmai tanácsadást, valamint a regionális feltételeket sorolják.

A fejlődéselvet hangsúlyozó pályaválasztási modellek (Ginsberg, Super) a pályaválasztást annak időbeni kiterjedésében és az életszakaszok szerinti tagolásában elemzik. A kutatók abból indultak ki, hogy az egyén folyamatosan alakul, fejlődik, ezért lényeges, hogy a szakmaválasztás szempontjából fontos személyiségjegyek az életnek melyik szakaszában jelennek meg és ekkor a környezet milyen befolyást gyakorol. A fejlődéselvet hangsúlyozó elméletek a pályaválasztás folyamatát külső és belső tényezők közötti kompromisszumként, illetve szintézisként értelmezik (Suhajda, 2017).

A szociokulturális meghatározottságra épülő elméletek az életpályák alakulásában a szociális háttér feltérképezésére hívják fel a figyelmet, meglátásuk szerint az életpályát leginkább a társadalmi hatások befolyásolják. Ezért a pályaválasztásban kiemelt szerepet tulajdonítanak a csoporthatásnak, illetve a vonatkoztatási személyeknek és a társadalmi közegnek. Daheim szociodeterminált koncepciójában az iskola- és szakmaválasztás szociokulturálisan determinált folyamat. Az elmélet szerint a képzési rendszerben pályaválasztás helyett az egyén számára pályakijelölés történik, mivel az egyes iskolák társadalmi rétegek szerint jelölnek ki foglalkozási pozíciókat a képzési idő folyamata során. Az iskola az első lépés ahhoz, hogy a szakképző intézményekhez és foglalkozási pozíciókhoz eljusson az egyén, az iskolába pedig a család orientálja a gyereket. A bizonytalan foglalkozási célok megfogalmazásához, a megfelelő normák begyakorlásához, a motiváció megszerzéséhez a család, majd az iskola az elsődleges szereplők. Ezek később a háttérbe szorulnak, amikor megtörtént a szakképzés vagy foglalkozási pozíció melletti döntés (Szilágyi, 2015).

Musgrave pályaválasztás-szocializációs elméletének középpontjában az egyéni életút során a különböző társadalmi szerepek elsajátítása és átvétele áll. A primer, szekunder majd terciér szocializálódás folyamatában a szerepek specializálódása, ezáltal beszűkülése történik. Elméletében a kulturális és gazdasági közeg szocializációs ereje és az e közegek által formált szerepek és az egyén szerepekhez való viszonya áll (Szilágyi 2015).

A XXI. század fordulóján a nemzetközi szakirodalomban egy új irányzat tűnt fel, a *szociális-tanuláselméleti modell* (vagy szociál-kognitív pályaelmélet). A Robert W. Lent, Steven D. Brown és Gail Hackett által 1994-ben kidolgozott koncepció a karrierfejlődés három, egymással összefüggő aspektusát igyekszik megmagyarázni. Központi kérdései között szerepel annak feltárása, hogy hogyan lehet fejleszteni a tudományos és szakmai érdeklődést, hogyan születnek az oktatási és karrierválasztások, és hogyan érhető el a tanulmányi és karrier siker és stabilitás (Leung, 2008).

Az elmélet az egyén életpálya-építéséről szóló döntéseivel kapcsolatban olyan külső tényezőket is figyelembe vesz, mint a nem, az etnikai jellemzők, az egészségi állapot vagy a szociál-ökonómiai háttérből fakadó lehetőségek és korlátok, amelyek jelentősen befolyásolják a (potenciális) tanulási tapasztalatok szerzését. Ezek a tapasztalatok nagyban meghatározzák az egyén elvárásait magával és pályájával kapcsolatban, és befolyásolják az illető érdeklődési irányaira, céljai meghatározására és életpályával kapcsolatos döntéseit (Suhajda, 2017).

Leung (2008) összefoglaló tanulmányában több olyan elméletet is felsorol, amelyek középpontjában az egyéni karriert döntően befolyásoló, már gyermekkorban is megfigyelhető tényezők állnak. Közülük több az egyén és környezet megfeleléségét és kölcsönhatását emeli ki: idesorolható Dawis (2002) a munkához való alkalmazkodás modellje (Theory of Work Adjustment – TWA) vagy a széles körben ismert Holland (1985, 1997) tipológia, amely a munkakörnyezet és a szakmai érdeklődés megfeleltethetőségét vizsgálja.

Gottfredson (1981, 2002) elméletében abból indult ki, hogy a pályaválasztás magas szintű kognitív jártasságot igénylő folyamat. A gyermek összetett foglalkozási információk szintézisére és rendszerezésére való képessége a kronologikus életkor előrehaladásának, valamint az általános intelligenciának a függvénye. A kognitív növekedés és fejlődés fontos szerepet játszik a foglalkozás kognitív térképének és az énfelfogásnak a kialakításában, amelyet a különböző foglalkozási alternatívák megfeleléségének értékelésére használnak. Megítélése szerint a genetikai jellemzők döntő szerepet játszanak az ember alapvető jellemzőinek, például érdeklődési köreinek, készségeinek és értékeinek kialakításában, de kifejeződésüket nagyban meghatározza a környezet, amelynek ki van téve. Annak ellenére, hogy a genetikai felépítés és a környezet döntő szerepet játszik az ember alakításában, Gottfredson fenntartotta, hogy a személy továbbra is aktív szereplő a folyamatban, aki képes befolyásolni vagy formálni saját környezetét.

Az áttekintésből jól látható, hogy számos meghatározó pszichológiai tényezőt kell a pályaválasztási döntésnél szem előtt tartani, a család, a szülők szerepe e tekintetben is sok szempontból kiemelkedő jelentőségű. A gyer-

mek- és fiatal korban tapasztaltak, élmények, minták sok esetben hatnak későbbi döntéseinkre, hiszen pszichológiai fejlődésünk megalapozása erre az időszakra tehető. Mindazonáltal figyelembe kell venni azt is, hogy – kiemelkedő jelentősége mellett is – ez csupán egyetlen szegmense a területnek, mindezek mellett számos egyéb tényező is nagy szerepet kap ebben a folyamatban.

A pályaválasztás sikerét meghatározó tényezők

A pályaválasztást külső és belső tényezők egyaránt befolyásolják. Külső tényezőkhez sorolhatjuk elsősorban a család szocializációs szerepét, valamint többek között az iskolát, a képzési lehetőségeket, a pályák követelményeit, a gazdasági és társadalmi hatásokat, a hozzáférhető információforrásokat, valamint a barátok, kortársak szerepét.

A pályaismeret fontossága evidenciának tűnik a pályaválasztási döntés előkészítésének folyamatában, mivel akkor lehet megalapozottan választani, ha ismerjük az egyes pályák legfontosabb ismérveit, a követelményeket, feladatokat. Mindezek után természetesen ismerni kell az adott szakmához vezető képzési útvonalakat, lehetőségeket is. A pályákkal kapcsolatos információkhoz való hozzáférés erősen befolyásolja a pályaválasztási döntést, ugyanakkor a különböző erőforrású családoknak különböző mértékű hozzáférésük van az elérhető információ-mennyiséghez. A képzési struktúra és a választható képzések a legtöbb esetben a munkaerőpiaci keresletet igyekeznek kielégíteni, részben emiatt folyamatos változáson mennek keresztül a képzések céljában, minőségében, tartalmában. Egy ilyen gyorsan változó rendszert igen nehéz megismerni és megérteni. Csíkszentmihályi és Schneider (2011) szerint a fiataloknak a legtöbb esetben homályos fogalmaik vannak az elérhető foglalkozásokról. Ilyen körülmények között előnyösebb helyzetben van az a fiatal, aki számára bizonyos munkaformák alaposan, naprakészen megismerhetők.

Az információforrások tekintetében megkülönböztetünk a közvetlen környezettől (pl. család, barátok, kortársak), pedagógusoktól, egyéb információs eszközöktől (kiadvány, internet, média) vagy akár külső forrásból (pályaorientációs szakemberek, kiállítások) származó információkat. Az információforrások közül hazánkban jelenleg a legnagyobb szerepe a közvetlen környezetnek van. Suhajda (2017) felhívja a figyelmet arra, hogy az információ hozzáférhetősége azonban csak egy szegmense a folyamatnak, a virtuális térben kevés lehetőség érhető el az információfeldolgozás és az egyéni adottságok, igények összehangolásának támogatására.

Rakaczkíné (2009) kiemeli, hogy fontos, hogy a nevelésben kiemelt figyelem jusson a kortárs csoportok működésének, az egymás közötti viszonyrendszereknek, mert ezek erősen befolyásolják az iskolaválasztást. Az életkor előrehaladtával a család és az iskola mellett a kortárs csoport kezd előtérbe kerülni mint pályaválasztást meghatározó tényező. Egy ilyen közegben hasonló problémákkal, hasonló célokkal rendelkezők kapcsolódnak egymáshoz, ugyanakkor ez a hasonlóság, a közösséghez tartozás érzelmi biztonságot is jelent a fiataloknak (Deáky, Madarász, 2006). Sok esetben ebből fakad, hogy a fiatalok saját pályaválasztási döntésük helyett inkább a társaikhoz csatlakozva választanak iskolát, szakmát, ami csak kevés esetben jelent sikeres elhatározást (Kenderfi, 2019).

Sipeki kutatásában (2018) azt is kimutatta, hogy a fenntartótól függően eltérő, hogy az iskola milyen szervezeti kultúra értékkel (célorientált, szabályorientált, innovatív, támogató és munkaértékkel) rendelkezik, amelyek befolyásolhatják a pályaválasztási döntés előkészítését. Eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy azokban az iskolákban, amelyekben erős a flexibilitás, pozitív hatást gyakorolnak a pályaorientációban fontos munkával kapcsolatos értékekre (önérvényesítés, munkateljesítmény, kreativitás, változatosság, társas kapcsolatok és fizikai környezet).

A külső tényezőkön kívül ugyanilyen fontosak a belső tényezők is. Belső tényezőknek tekintjük az érdeklődést, képességeket, igényeket, önismeretet, a pályaválasztási érettséget és egyéb pszichés tényezőket. Az önismeret jelentősége az, hogy tudatában legyünk személyes tulajdonságainknak, képességeinknek, erősségeinknek és hiányosságainknak. Ezt az önmagunkra történő reflektálást ki kell egészítsék a környezet visszajelzései. *„Az önismereti kép kialakulásában, a serdülőkorban leginkább az alapközösségek, osztályközösségek és a baráti kör játszanak domináns szerepet.”* (Petrikás, Brezsnayánszky, 1987) Így alakul ki a reális önismeret, amely a pályaválasztási döntés meghozatalában irányítónak szolgálhat, és a pályaválasztás sikerességét nagyban befolyásolja. A környezet megerősítése a motiváció kialakításában, fenntartásában is fontos szerepet játszik.

A döntés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a képességek szerepét sem. *„A képességek velünk született adottságokból gyakorlás segítségével alakulnak ki és a cselekvéseink feltételeit biztosítják.”* (Szilágyi, 1997, p. 99.). A képességek gyakorlással fejleszthetők. A pályaválasztáskor fontos, hogy az egyén rendelkezik-e az adott pályához szükséges képességekkel. Ha ugyanis a pálya követelményrendszere és az egyén képességei összhangban vannak, akkor jó eséllyel lehet sikerre számítani.

A pálya-szakma elsajátítása és művelése során kiemelt jelentőségű a motiváció, amely alapvetően érdeklődésünkben érhető tetten. Az „*érdeklődést mint fénycsóvát lehet tekinteni, amely a valóság kisebb-nagyobb részére, tárgyra esik, és azokat megvilágítja, köztük és a személyiség között bizonyos kapcsolatot létesít. Ez lehet spontán keletkezett odafordulás, és lehet szándékosan irányított.*” (Csirszka, 1966, p. 89.). Ma már evidenciának tekinthető az a megállapítás is, hogy az érdeklődéssel végzett munkában kevésbé fáradunk el, motiváltabbak és eredményesebbek is vagyunk. Emiatt a pályadöntéseinknél e szempontot mindig érdemes szem előtt tartanunk. Vizsgálunk kell továbbá az értékeket, vagyis azt, hogy mely dolgok fontosak az egyén számára, amelyek a munkakörök és munkahelyek választásában kaphatnak majd kiemelt szerepet.

Mindezeket jól összegzi az 1. ábra, amely a pályaválasztási és továbbtanulási döntéseket meghatározó tényezőket veszi számba.

1. ábra: A továbbtanulási, pályaválasztási döntéseket befolyásoló tényezők
 Forrás: Barna, Gebauer, 2019, p. 9.

Az áttekintés alapján látható, hogy a pályaválasztást számos tényező befolyásolja. A külső tényezők nagyban meghatározzák az egyén személyiségfejlődésének irányát, kibontakozásának szintjét. Ezek azonban nem feltétlenül determinálóak a későbbi pályaválasztási és karrierdöntéseknél. Ezért is kiemelkedő jelentőségű a pályaorientációs folyamat, illetve a kapcsolódó tevékenységek, amelyek a külső tényezők befolyásoló hatását korrigálni képesek. A pályaválasztás sikeressége érdekében emiatt is fontos ezen tényezők számbavétele és tudatosítása, mert mélyebb ön- és környezetismerettel megalapozottabb és az egyéni igényekre jobban reflektáló döntés hozható.

2.3. A pályaorientáció tartalma és módszertani lehetőségei

A pályaorientáció lényegében egy tanulási folyamat önmagunkról és környezetünkről, és annak a technikája, hogy ezen ismereteket miképp vagyunk képesek életpályánkon meghozott döntéseinkbe integrálni (Suhajda, 2017). Nagyon fontos azt tisztázni, hogy a pályaorientáció interdiszciplináris szemléletben tartalmaz pszichológiai, közgazdaságtudományi, jogi és munkatudományi ismereteket is. Két fő tartalmi egység köthető szorosan a pályaorientációhoz: az önismeret, valamint a pálya- és környezetismeret.

„**Önismereten** (...) azt értjük, hogy az embernek áttekintése van saját személyisége összetevőiről, határaitól és lehetőségeiről, betekintése van viselkedésének rugóiba, hátterébe, motívumrendszerébe, helyesen ítéli meg az emberi kapcsolatokban játszott szerepét, hatását.” (Keményné, 1989, p. 15.). Az önismeretnek, énképnek meghatározott szerepet játszik abban, hogyan cselekszik az egyén egy helyzetben, milyen eredményeket ér el teljesítményhelyzetben. Az énkép szerves részét képezik a jövőről alkotott gondolatok, a jövő elképzelése, és ehhez szorosan hozzákapcsolódik az, hogy milyen tulajdonság és készségek kialakítására törekszik (N. Kollár-Szabó, 2004).

Az önismeretnek két forrása van: egyrészt az egyén saját tapasztalatai, önmegfigyelése, másrészt a környezet visszajelzései. Az önismeretet éppen ezért nem tekinthetjük végleges állapotnak, hiszen életünk során folyamatosan változik tapasztalataink és visszajelzéseink függvényében. Az életpálya során egyre több területen van lehetőségünk kipróbálni magunkat, illetve egyre több emberrel kerülünk kapcsolatba. Az önismeret segít abban, hogy sike-

resebben azonosíthatók legyenek képességeink, tudásunk, ismereteink, hogy mi iránt érdeklődünk, mik a céljaink, mekkora akaraterővel rendelkezünk, hogyan éljük meg a kudarcot, és hogyan kezeljük a stresszhelyzeteket. Éppen ezért az önismeret fejlesztésére nagy hangsúlyt kell fektetni a pályaeorientációs folyamat során. Törekedni kell az erösségek feltérképezésére, amelyek alapot nyújthatnak az egyén számára a pályaválasztáshoz. Az önismerethez tartozó jellemzők – többek között – az érdeklődés, a képesség, a munkamód, a tanulási módszerek, technikák, a munkához kapcsolódó értékek, valamint az egyén döntéshozatalának módja, sajátosságai (Suhajda, 2017).

A helyes pályaválasztási döntés meghozatalának, a pályaeorientációnak másik összetevője a **pálya- és környezet-ismeret**. A fiataloknak megfelelő ismeretekkel kell rendelkezniük a különféle pályákról, ez azonban nemcsak egy-egy pályára vonatkozó információk halmaza kell hogy legyen, hanem olyan alkalmazható ismeretanyag, amelyet össze kell egyeztetni az egyéni képességekkel, érdeklődéssel, hogy a későbbiekben a munka ne csak feladatellátás legyen, hanem örömet is szerezzen (Papula, 2008). Ez az ismeretanyag tartalmazhat munkaerőpiaci ismereteket, közgazdaságtani, pénzügyi ismereteket, jogi ismereteket és információtechnológiai ismereteket egyaránt. A környezetismeret tehát maga az információk ismerete, ezért nagyon fontos tudnunk, hogy milyen típusú információra van szükségünk, milyen forrásból szerezhető be.

Láthattuk, hogy a pályaeorientáció igen széles ismeretkört foglal magában. Érdekes ezért áttekinteni a **módszer-tani lehetőségeket**, amelyek ezek elsajátítását, feldolgozását támogatják.

Ha a pályaeorientációs tevékenységek módszertanát a tartalmi elemek szemszögéből közelítjük meg, akkor az önismeret (érdeklődés, képesség, értékek, munkamód) fejlesztésére inkább kis csoportos módszerek a megfelelőek. Az önismeret fejlesztésének (érdeklődés, képesség, érték, munkamód) legalkalmasabb módszerei a különböző **ön-értékelő eljárások**. A kérdőív formátumú önértékelő eljárások papíralapon és online felületen is hozzáférhetők. Ezeknek az eljárásoknak a lényege abban ragadható meg, hogy pontosan meghatározzák a kitöltő számára az adott kérdőív produkciófelületét, vagyis azt a területet, amelyre a megismerés irányul. Előnyük, hogy az egyén közvetlenül szembesül saját erösségeivel és fejlesztendő területeivel (Szilágyi-Völgyesy, 1998).

Az általános és középiskolákban hatékonyan alkalmazható módszer a tanulókkal folytatott **csoportos foglalkozás** (Szilágyi, 1996). Ez hosszabb időtartamú, tematikusan felépített foglalkozássorozattól áll, amely megvalósítható tanórai és szakköri kereteken belül is. Résztvevői többé-kevésbé állandóak, ideális létszámuk 12–15 fő. Ezek a foglalkozások mindig információt adnak, és az elsajátítás során lehetőség nyílik arra, hogy a csoporttagok egymástól tanuljanak, egymástól szerezzenek ismereteket, valamint az új információkat valamilyen módon a gyakorlatban kipróbálják, és önmagukra is vonatkoztathassák. A tematika épülhet a tanulási technikákra, az önismeret, valamint a pályaismeret fejlesztésére, de korosztálytól függően akár munkaerőpiaci ismeretekre, álláskeresési technikák elsajátítására is.

A tanár és a tanulók közös tevékenységei közé sorolhatók a pályaeorientáció általános módszerei:

- **Felvilágosítás:** A módszer célja az információátadás. A felvilágosítást alkalmazhatjuk osztályfőnöki órákon, pályaeorientációs napokon, szülői értekezleteken.
- **Előadás:** Ilyenkor egy adott témával kapcsolatos információátadásról beszélhetünk, célja az ismeretterjesztés. Alkalmazása akkor célszerű, ha olyan speciális témákkal foglalkozunk, amelyben a tanárnak nincsenek mélyreható ismeretei. Ilyenkor olyan külső előadókra támaszkodunk, akik saját szubjektív élmények, tapasztalatok alapján szolgáltatnak információt a hallgatóságnak.
- **Filmvetítés:** Egy adott film vagy filmrészletek segítségével hatékonyabban világíthatunk rá egy-egy problémakörre, illetve az előadás kiegészítéseként szolgálhat.
- **Látogatások szervezése:** Ez a módszer hatékonyan segítheti a pályaismeret bővítését. Fontos kiemelni, hogy ez a módszer nem egyenlő a hagyományos üzemlátogatásokkal, hiszen ez elsősorban egyéni igényekre épül, azon tanulók részvételével valósul meg, akik érdeklődése az adott területre terjed ki (Szilágyi, 1996).

A 2017/2018-as tanév rendjéről szóló 14/2017. (VI. 14.) EMMI rendelet alapján attól a tanévtől kezdődően az iskolák rendelkezésére álló tanítás nélküli munkanapok közül „egy tanítás nélküli munkanap kizárólag pályaeorientációs célra használható fel.” Az ún. **pályaeorientációs napokat** 1–12. évfolyamig minden iskolatípusban kötelező megszervezni, amely az elmúlt időszakban széles körben ismertté tette a tevékenységet. Ma már sok szakmai anyag, segédlet (pl. Barna, Gebauer, 2019) áll rendelkezésre a nap megszervezésének támogatására, a tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy az iskolák és a pedagógusok szemlélete és igény szintje határozza meg azok tartalmát.

A pályaeorientáció szerves részét képezik **az iskolalátogatások, a középiskolák nyílt napjain való részvételek, üzemlátogatások, pályaválasztási kiállítások, egyéb pályaválasztási rendezvények.**

Ezeknek a személyes programoknak az az előnyük, hogy a tanuló sokféle szituációban, szerepben kipróbálhatja magát, így szereve tapasztalatokat a munkafolyamatokról és önmagáról is. Ennek a „kipróbálásnak” lehet egy speciális módja középiskolai szinten az 50 órás Iskolai Közösségi Szolgálat (IKSZ). Az IKSZ egy pedagógiai folyamatba ágyazott közösségért végzett tevékenység, amely – a jogalkotó szándéka szerint – minden esetben pedagógiai előkészítéssel és feldolgozással zárul, és hozadéka lehet a munkaszocializáció mellett a pályaismeret és az önismeret bővülése is (Tajtiné, 2021).

Látható, hogy bármilyen tevékenység szervezésére kerül sor, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy ezek soha nem öncélúak, alapos előkészítő munkát igényelnek. Tudatosítanunk kell a tanulókkal, mi a célja a tevékenységnek, milyen új információk megszerzésére törekszünk általa. Segíteni kell a diákokat abban, hogy ezekre az alkalmakra tudatosan készüljenek fel. Szükséges alaposan átgondolniuk, hogy mire kíváncsiak, milyen kérdéseket tegyenek fel, és mire kell mindenképpen figyelniük. Soha nem maradhat el a szerzett tapasztalatok, élmények értékelése és öszszegzése. Ez hozzájárul a realitások megfogalmazásához, ugyanakkor segít beilleszteni az újonnan szerzett információkat a korábbiak közé (Suhajda, 2017).

2.4. A pályaeorientáció intézményrendszere

A hazai pályaválasztási tanácsadás megszervezésére irányuló első rendelkezések az 1950-es és 60-as évek fordulóján születettek meg (1024/1959 (VII.19.), illetve 1027/1961 (XII.30.) Korm. határozat). Az ösztönző erők között volt az 1956 utáni nagyszámú elvándorlás, a diktatúra enyhülése és a reformok megjelenése. Az intézményesített pályaválasztási tanácsadás legfőbb célja a fiatalok szakképzése és munkához juttatása volt. A terület irányítását a Munkaügyi Minisztérium (illetve jogelődje, a Munkaerő Tartalékok Hivatala – MTH) végezte, előadásokat, szakmai versenyeket és kiállításokat szerveztek, amelyeken foglalkozásokat, szakmákat, pályákat mutattak be. A 60-as, 70-es és 80-as években a pályaválasztási tanácsadással foglalkozó területen dolgozók kiemelkedő szellemi és szervezői tevékenységet könyvelhettek el. 1967-ben jött létre Budapesten az első Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, ami később az ország egyéb megyeszékhelyein is megalakult. A pályaválasztással kapcsolatban számos neves kutató, köztük Nagy László, Kemény Gábor és Bálint Antal is szorgalmazta, hazánkban a pályaválasztási tanácsadás rendszerszerű működésének kialakítását, végül az 1029/1971 (VII.3.) számú Korm. határozat létrehozta a pályaválasztási tanácsadás országos hálózatrendszerét. Létrejött az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet (OPTI) és az Országos Pályaválasztási Tanács, és minden megyében pályaválasztási intézetet állítottak fel, az iskolákban megszervezték a pályaválasztási felelősök rendszerét (Szilágyi, 2005).

A 70-es években elterjedt, az iskolai pályaválasztási felelősökre és a megyei pályaválasztási intézetekre épített pályairányítás rendszere a nyolcvanas évekre összeomlott. A korábban az iskolánként meglévő pályaválasztási felelős rendszerét megszüntették, így éppen a rendszerváltás időszakában, az 1988–1993 közötti években a pályaválasztási feladatok ellátása gazdátlaná vált (Borbély-Pecze, 2010).

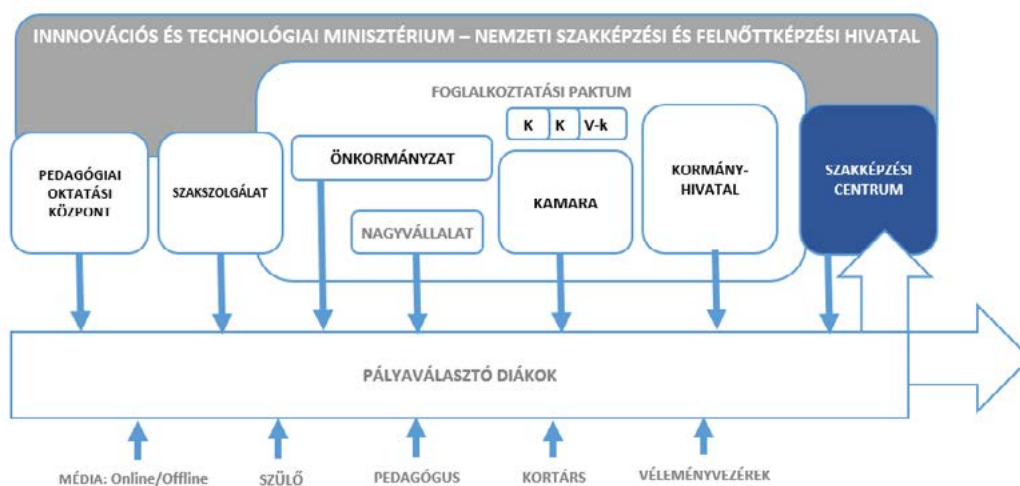
A rendszerváltozással járó gazdasági-társadalmi folyamatok változása miatt társadalmi igényként is jelentkeztek a pályaválasztáshoz kapcsolódó szolgáltatások, így a hazai szakemberképzésben is megjelentek ezek a területek. Az első pályaeorientációs jellegű képzés a Gödöllői Agráregyetemen indult (ma MATE) 1992-ben a munkavállalási tanácsadó képzéssel. Később más egyetemek (ELTE, SZTE, EKE) is indítottak ilyen tartalmú képzéseket (Suhajda, 2017), ma pedig már nemcsak külön szakirányú továbbképzés áll rendelkezésre a pályaeorientáció területe iránt érdeklődő tanárok számára (MATE, SZTE), hanem az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem pedagógusképzéseinek curriculumában önálló kurzusként is megtalálható.

A terület fontosságát jelzi, hogy a 2000-es évek elejétől kezdve számos uniós és állami program (PHARE, HEFOP, TÁMOP, Szakiskola Fejlesztési Program) támogatta a terület fejlesztését kutatások, tananyagfejlesztések és szakemberképzések finanszírozásával, az előző uniós költségvetési időszak (2014–2020) pedig a különféle célzott programok (EFOP, GINOP) segítségével igyekezett a pályaeorientáció megvalósulását intézményi szinten is elősegíteni.

Az elmúlt időszakban tapasztalt számtalan támogatás és fejlesztés ellenére a hazai gyakorlat azt mutatja, hogy az iskolák többségében kampányjelleggel jelenik meg a pályaeorientáció. Főleg a továbbtanulási jelentkezési határidő előtti időszakban biztosítanak lehetőséget a konkrét támogatás igénybevételére, amellyel viszont jelentősen korlátozódhat a lehetséges alternatívák száma. Így habár az elmúlt időszak fejlesztései megteremtették annak a

keretrendszerét, hogy a pályaorientációs szolgáltatás iskolai és független kereteken belül is nemzetközi színvonalon működhessen, a tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a pályaorientáció folyamata jellege, rendszerszintű koordinációja nem valósul meg. Ennek következménye, hogy a szereplők (szülő, pedagógus, független szakember) között hiányos a kommunikáció, nem jellemző az együttműködés, és nincs munkamegosztás az iskolai szakemberek és külső szakemberek között (Borbély-Pecze, Suhajda, 2017; Kenderfi, 2019).

A 2019-ben kiadott szakképzési rendszer átalakítását tárgyaló Szakképzés 4.0 (ITM, 2019) kormánystratégia (a továbbiakban: Stratégia) a pályaorientációs tevékenység megújítását és összehangolását is kiemeli. A pályaorientációs tevékenység összehangolása részben a szakmával foglalkozók közötti együttműködést és kommunikáció megvalósulását, részben a tevékenység célcsoportja (diákok, szülők) felé irányuló hatékonyabb tájékoztatást, elérést fedi. Az anyag kiemeli, hogy a tevékenységben számos szereplő részt vesz (2. ábra), emiatt a célcsoport számára nehézséget jelenthet a különböző szereplők üzeneteinek értelmezése. Célként fogalmazódik meg, hogy „szükség van a pályaorientációban részt vevő szervezetek munkájának összehangolására, a szereplők feladatainak, kompetenciáinak pontos meghatározására, a pálya-tanácsadási rendszer folyamatainak több éves folyamatként történő megtervezésére.” (ITM, 2019, p. 62.)

2. ábra: A pályaorientáció rendszere és szereplői
 Forrás: Szakképzés 4.0 (ITM, 2019, p. 62.)

A jogszabályi környezet alapján a pályaorientációs tevékenységet a köznevelés intézményeinek feladataként jelölték ki, azonban pontatlan tartalmi meghatározások híján a gyakorlat nem tudja kielégíteni a megfogalmazott célokat, valamint a diákok és szülők részéről felmerülő igényeket. Ebben a helyzetben a család marad mint egyedüli, megbízható információforrás. A család felértékelődése miatt Suhajda (2017) és a Stratégia (ITM 2019) is javaslatként fogalmazza meg a közvetlen környezet szereplőit megszólító szolgáltatások létrehozását, az információs folyamatokba való bevonásuk támogatását.

3. A CSALÁD SZEREPE A PÁLYAVÁLASZTÁSI DÖNTÉS ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN

3.1. A család mint elsődleges szocializációs közeg

A család ősi intézmény, amely az utóbbi évtizedek során számos változáson ment keresztül. A hagyományosnak nevezett többgenerációs család, a nagycsalád atomizálódik, és leszűkül az apa–anya–gyermek összetételű nukleáris családdá. A többgenerációs családok helyébe újabb családformák kerülnek: mozaikcsalád, egyszülős család, a nem házasságon alapuló kétszülős család, valamint a család azonos nemű szülőkkel (Patterson, Hastings, 2007).

A családi közösség mint a társadalom legkisebb sejtje természetes gyakorlótere a társadalmi viselkedésnek, a társas kapcsolatok kialakításának, az aktív társadalmi alkalmazkodásnak (Ranschburg, 1984). Család nélkül sem a múltban, sem a jelenben, sem pedig a jövőben nem lehetett és nem lehet egészséges felnőtté válni. A család olyan érzelmi biztonságot adó közeg, ahol a család tagjait a védelem, a támasznyújtás, a sorsközösség és a folyamatos kommunikáció kovácsolja egygyé. A család tagjait erős, kölcsönös, tartós, intim, többgenerációs érzelmi és anyagi kötelék fűzi össze, így a család sokkal több mint együtt élő családtagok összessége, ahol a tagok egy közös fedél alatt osztozkodnak örömeikben és fájdalmaikban. A család nyílt, dinamikus, folyamatosan változó rendszer, amelyben jól érvényesül az, hogy senki sem változtatható meg a rendszer többi tagjának változása nélkül. Amellett, hogy a családtagok egyénileg is folyamatosan formálódnak, fejlődnek, változásuk a többi családtag fejlődésére is kihat. A családban így nem egyirányú, hanem többirányú hatásrendszerrel beszélhetünk (Bodonyi, Hegedűs, 2006).

A családnak mint primer, intim csoportnak – amely fontos közvetítő láncszem az egyén és a társadalom között – nincs más életképes alternatívája. Egy egészséges társadalom nem azonos az egészséges egyének összességével, hanem sokszínű, változatos családok és közösségek összessége. A segítő, bátorító, támogató, de nem túl engedékeny, következetes családi légkör megalapozza a gyermek személyiségének, felnőtté válásának alapjait. Ha ez az alap kellően stabil, szilárd és rugalmas, a gyermek pozitív személyiségjegyei sokkal kevesebb egyéni befektetéssel, kevesebb kudarc és megpróbáltatás árán felépíthetők. Ha ez az alap azonban instabil, ingoványos, a kívánt cél elérése sokkal több munkát, egyéni befektetést követel, a célhoz vezető út pedig lényegesen hosszabb és göröngyösebb (Ranschburg, 1984; Somlai, 1997; Solymosi, 2004).

Patterson és Hastings (2007) kutatásaik alapján megállapították, hogy a családi működést – a családtípustól függetlenül – az alábbiak határozzák meg:

1. Anyagi erőforrások
2. A szülő–gyerek kapcsolat minősége
3. A család érzelmi klímája és stabilitása
4. A család társadalmi hálójája

A megfelelő ruházódáshoz, lakhatáshoz, táplálkozáshoz, egészséges életmódhoz anyagi források szükségesek, amelynek megteremtéséről elsősorban a család gondoskodik. A szülő és a gyerek kapcsolat minősége határozza meg a szocializációs folyamatokat, míg az érzelmi klíma és stabilitás teremt megfelelő környezetet a szocializációhoz. A családon kívüli kapcsolatok, a család társadalmi beágyazottsága biztosítja a társas támogatást, amely lehet érzelmi (pl. a szülői tevékenység külső megerősítése), információs (pl. gyereknevelési tanácsok) vagy szakmai (pl. segítségnyújtás) (Patterson, Hastings, 2007).

A család mint az „*egyén és a társadalom közti közvetítő informális kis csoport*” (Bagdy, 1977, p. 14.) számos funkciót tölt be, és ezek a funkciók állandóan alakulnak, formálódnak. Míg egyes funkciók egyre fontosabbá, hangsúlyosabbá válnak a család különböző életciklusai során, más funkciók elsorvadnak a társadalmi, gazdasági változások hatásainak következtében. G. Caplan (1976) alapvetően kilenc funkcióban jelöli meg a család támogató rendszerének feladatait (3. ábra). Megközelítése szerint a család mint rendszer a tagok kölcsönös függőségének következtében

működik. Bármelyik családtagot érintő változás az egész rendszer működésére kihat, mintegy végiggyűrűzik a család valamennyi tagján (Vajda, 2005).

A következőkben a család egyes funkcióit a pályaválasztásra gyakorolt hatásaikban mutatjuk be.

A család támogató rendszerének funkciói

A család támogató rendszerének funkciói számos területen megmutatkoznak (Caplan, 1976), ezek rövid összefoglalását tartalmazza a 3. ábra.

A világra vonatkozó információk összegyűjtője és terjesztője
<ul style="list-style-type: none">A családon kívüli alkalmazkodás sikeresebbé tétele a családtagok mindennapi tapasztalatainak megosztásával. Az értékek, hiedelmek alapját képezi.
A világról kialakított kép, életfilozófia forrása
<ul style="list-style-type: none">A családi beszélgetések során értékek, normák, viselkedési minták, stratégiák adódnak át észrevétlenül vagy explicit tanítások hatására.
Az identitás, az önértékelés, énkép forrása
<ul style="list-style-type: none">Alapvetően a szülők tevékenységén múlik, hogy a gyermek milyennek látja magát. Ézelmi bátorítás, beszélni tanítás, modellnyújtás a társas viselkedés elsajátításához, norma és értékrend képviselete, viselkedések gyakorlása, ismeretanyag közvetítése.
Referencia- és kontrollcsoport
<ul style="list-style-type: none">Az egyén elsősorban családtagjaihoz méri önmagát, a tagok kontrollálják egymás viselkedését, így segít a világhoz való alkalmazkodásban, beilleszkedésben. Jutalmazó és büntető viselkedésminták, érdeklődés és segítő szándékú, érdemi, reális véleménynyilvánítás segíti a folyamatot.
Visszajelentő-útmutató rendszer
<ul style="list-style-type: none">Gyakorlóterep az egyes viselkedési minták kipróbálásához, támogatás a másoktól jövő visszajelzések kezeléséhez.
Az érzelmi teherbírást fokozza
<ul style="list-style-type: none">Segít a krízishelyzetek megoldásában, a kritikus időszakok átvészelésében. A bátorító, támogató légkör fokozza az egyén teljesítőképességét és az életben való helytállást.
Gyakorlati és konkrét segítség forrása
<ul style="list-style-type: none">A tagok közötti kétirányú testi, lelki, anyagi támogatás nyújtása, amely főleg kízisek, változások idején fontos.
A problémák megoldásában eligazít, közbenjár
<ul style="list-style-type: none">Ismeretanyagok és ismertségek közvetítése, hogy a különböző problémákkal hova, kihez lehet segítségért folyamodni.
Pihenés és regenerálódás helye
<ul style="list-style-type: none">Családi környezetben az ember elengedheti magát, önmaga lehet, nem kell mások elvárásainak megfelelni. A családtagok kölcsönösen szolgálják egymás igényeit.

3. ábra: A család támogató rendszerének funkciói
Forrás: Caplan (1976) alapján, saját szerkesztés

Amint az a 3. ábra alapján jól látható, a család számos olyan funkcióval rendelkezik, amely nemcsak a mindennapi életben fontos, hanem a pályorientáció szempontjából is kiemelt jelentőségű. Az alábbiakban a különböző funkciókat csoportosítva a pályaválasztási döntés előkészítésben betöltött szerepük szerint jellemezzük.

Információk gyűjtése és értelmezése, információ az eligazodáshoz. A családtagok a napi eseményeket, híreket, a világban zajló és a családot ért történéseket folyamatosan értékelik, rendszerezik, reagálnak rá. A családi beszélgetések, közös étkezések, beszélgetések azért is nélkülözhetetlen részei a családi életnek, mert ilyenkor nyílik lehetőség a meghitt együttlétre, a problémák, örömök megosztására. A család együtt próbál következtetéseket, tanulságokat levonni, illetve a tapasztalatokat beépíteni a család közösen épített életstratégiájába. A közös viták, az ellentétes álláspontok elfogadása vagy részbeni megértése, esetleg elutasítása segíti az egyént abban, hogy később képes legyen a saját álláspontját megformázni, képviselni, érvelni, kiemelve a fontosabb tényezőket. A szocializáció folyamatában rendkívül fontos szerepet tölt be az új információk, ismeretek átadása, amelyeknek illeszkednie kell a gyermek életkorához és mentális befogadóképességéhez (Kósa, 2005).

A modern elektronikai eszközök ugyanakkor gyökeresen megváltoztatták a korábban kialakított fokozatos átmenetet a gyermekkorból a felnőttkorba, miközben a család úgynevezett „kapuőri”, szelektív szerepe ezen a téren fokozatosan csökken (Vajda, 2005). A modern elektronikai eszközök megjelenése előtt a család még képes volt megakadályozni azt, hogy a gyermek szüretlenül, válogatás nélkül jusson hozzá az információhoz, ami ma már az Y és az alfa generáció világában, szinte lehetetlennek tűnő vállalkozás. A televízió, az interneten, az okostelefonon láttak, hallottak, általában kendőzetlenül, feldúsítva, gyakran valótlanul, ferdén mutatják be a világot. A gyermekek a személyes tapasztalaton túl nagymértékben a képernyő révén szereznek benyomásokat az őket körülvevő világról, azonnali belépést engedve a felnőttek világába (Kósa, Vajda 1998; Tari, 2010, 2013). A szülőkkal való közös, a családi beszélgetésekre szánt idő csökkenése pedig nem teszi lehetővé az információk szűrésének, feldolgozásának támogatását, így a fiatal egyre inkább magára marad a felmerülő kérdésekkel, az ellentmondások feloldásával.

Az információk szűrésének, feldolgozásának a pályorientáció folyamatában is jelentős szerepe van, hiszen a fiatalok a munka, a pályák világát egyéb lehetőségek korlátozottsága miatt leginkább a filmekből, sorozatokból és egyéb médiatartalmakból ismerhetik meg (Suhajda, 2017). Ezek a források nem feltétlenül pontosan vagy a szakmák, pályák csupán egy-egy vetületét mutatják be, és igen korlátozott azon foglalkozások száma is, amelyeket ezen keresztül a fiatalok megismerhetnek. Ezért is kiemelten fontos, hogy az információszerzési lehetőségekről, az információs források megbízhatóságáról essen szó családi környezetben, miközben egy-egy beszélgetés a tapasztalatokról, élményekről, véleményekről nagyban segíthetik az információk pontos megértését és beépítését az egyén pályaismeretébe.

Identitás, énkép kialakulásának támogatása. Egy gyermek adottságainak és identitásának kibontakoztatása elsősorban neveltetésének függvénye, amelynek legkorábbi színtere a család. A szellemi fejlődésre a szülők, főleg az anya van számottevő hatással, nem beszélve a prenatális ingerekről. Ezért nagyon fontos tehát, hogy a gyermekkor korai szakaszában milyen hatások érik az egyént, mivel azok befolyásolják későbbi életét (Czeizel 2015). Az elmúlt években ugyanakkor a társadalmi-gazdasági változások miatt növekvő nemzetközi figyelem övezi az apák szerepét a tehetségfejlesztésre gyakorolt hatásuk miatt. A megváltozott családi szerepek és munkamegosztás következtében az apák a gyermek megszületésétől fogva egyre inkább bevonódnak a nevelés különböző mozzanataiba. Több minőségi időt töltenek együtt a gyermekekkel, ezáltal a közöttük lévő interakció is kihat a kapcsolatukra. Az apai viselkedés modellként szolgál célorientáltságukra és motivációjukra. A támogató és gyermekük számára szabad döntési teret biztosító apák gyermekeinek társas és intellektuális kompetenciái jobbak, mint ezt nélkülöző kortársaiké. Nem meglepő tehát, hogy ez a hatás a serdülőkorban is tetten érhető, ugyanis utókövetéses vizsgálatok alapján az apai szerep az iskolai sikerekre is szignifikáns hatást gyakorol (Marosi, 2014; Barnes et al., 2020).

A család hozzájárulhat a gyermek optimális fejlődéséhez, ugyanakkor bizonyos esetekben gátolhatja is tehetségének felszínre kerülését, abban az esetben, ha tehetségét nem ismerik fel, és nem foglalkoznak vele megfelelően. A képességeit és tehetségét éppen kibontakoztató gyermeknek olyan közegre van szüksége, ahol engedik és támogatják érdeklődését megnyilvánulni és kreativitását megélni (Gyarmathy, 2007). A szülői szerepvállalás kapcsán a két szélsőséget érdemes megemlíteni: a melegházhatás (hot-house effect) mint szülői válaszkészség a gyermeke szükségleteire azt jelenti, hogy a szülő tudatos lépéseket tesz gyermeke tehetségének kibontakoztatására, ehhez színes fejlesztő környezetet biztosít, valamint olyan mintákat, értékeket és attitűdöket közvetít számára, amelyek segítségével mindez létrejöhet. Számos vizsgálat kimutatta, hogy ezzel szemben az olyan szülői magatartás, amely indokolatlanul szűk keretek közé szorítja a fiatalot, rigid, esetleg túlságosan védelmező, kedvezőtlen hatást gyakorolnak ezekre a folyamatra (Gyarmathy, 2007).

Czeizel (2015) tehetségkutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a családi minta és annak támogató hatása leginkább a természettudományok területén munkálkodó kiemelkedő képességű egyénekre jellemző. A művészetek és társadalomtudomány tehetséges képviselői számos esetben diszharmonikus családi háttérrel rendelkeztek, amely során korán sem volt ideális a tehetség támogatása, illetve gyakori volt az egyik szülő elvesztése is. Fontos mindezek mellett kiemelni azt is, hogy ha a gyermek azonosított tehetségterületének felkarolása egyoldalú, akkor azt a gyermek egyéb képességei sínylik meg: gyakori eset, amikor az intellektuális képesség fejlesztésének dominanciája háttérbe szorítja a gyermek érzelmi és szociális fejlődését, ezzel diszharmonikus személyiséget alakítva ki.

A szülői „erőszakos” fejlesztés negatív hatással lehet a gyermek természetes érdeklődésére és motivációjának kialakulására is. Landau (1974) ezeket a gyermekeket bőségszaru-gyerekeként definiálja: esetükben a szülők már azelőtt megkezdik a fejlesztést és az információk megosztását, mielőtt a gyermekekben megfogalmazódott volna a természetes igény erre; ennek pedig káros hatása lehet a motivációra és a felelősségtudat kialakulására.

A család a gyermek helyes önkép és önértékelés kialakulásának támogatását leginkább a tapasztalat- és élményszerzés révén tudja garantálni. Ezek az alkalmak lehetőséget biztosíthatnak a fiatalok számára érdeklődésük felkeltésére és képességeik feltérképezésére. A szülőkkel eltöltött minőségi idő, a közös élmények megélése a gyermek személyiségére és szociális kapcsolataira is kihatással van, így az együttes programok szervezése, tervezése nemcsak a fiatal egészséges fejlődésének záloga, hanem a családi élet minőségének fejlesztését is szolgálja.

Visszajelző, referencia és kontroll funkció. A családtagok gyakran minősítik, bírálják, kommentálják egymást, az egymás közötti interakciók minőségét, milyenségét vagy a többi családtag viselkedését is. A visszacsatolás azért is lényeges, mert egy jól működő családban a családtagok ismerik egymást a legjobban, így a tőlük érkező építő, támogató, bátorító kritika mondható a leghitelesebbnek. Az építő kritika segíthet a továbbfejlődésben, az egyéni életút kritikus pontjainak átlépésében, vagy akár életvezetési tanácsként is szolgálhat. A gyermekben így alakul ki az önbecsülés, az igényesség, az együttérzés, az egymáshoz való ragaszkodás, a szeretet jellemvonása (Vajda, 2005). A család referenciacsoportként rész vállalhat az egyéni célok, értékek és vélemények megfogalmazásában. Ha a család biztonsága teljes, ha a családot érzelmi szálak sokasága szövi át, belső érzelmi ereje erős, akkor nagyobb valószínűséggel fogadják el egymás kritikai észrevételeit is, hiszen hisznek egymásban, egymás véleményében. A biztonságot azonban nemcsak a szülői és családi környezet pusztán léte garantálja, hanem a benne lévő és működő kapcsolatok sokasága is (Tringer, 2011).

Segítő-, támogató, védő funkció. A különféle mentálhigiénés felmérések eredményei arra világítanak rá, hogy a családban élő egyének egészségkilátásai sokkal kedvezőbbek, mint a családon kívül élőké. A magányos életmód, család nélküli lét kifejezetten kedvez bizonyos mentális betegségek kialakulásának, mint a depresszió, alkoholizmus, öngyilkosság. A nem családban élők ezért gyakrabban betegszenek meg, és korábban is halnak meg, mivel gyakran sokkal boldogtalanabbnak érzik magukat, mint családban élő társaik. A statisztikák szerint különösen a férfiak azok, akiknek rosszabbak az esélyei család nélkül (Tringer, 2011). A család így egy olyan természetes közzé válhat, amely minden más megoldásnál jobb esélyt jelent egy gyermek számára, hogy egészséges felnőtté válhasson mind mentálisan, mind pedig fizikailag. A család védi, óvja a benne élőket: nemcsak tagjainak materiális szükségleteit igyekszik kielégíteni gazdasági funkcióján keresztül, hanem lelki támaszt is nyújt (Vajda, 2005).

Egy meleg, támogató, őszinte családi légkör megóvja a család tagjait a külső környezetből érkező veszélyektől is. A gyermek korai fejlődésében is kiemelt fontosságú a valakihez – optimális esetben a szülőkhöz, testvérekhez, nagyszülőkhöz – való kötődésnek. Míg ez a kötődés csecsemő- és kisgyermekkorban leginkább a fizikai kontaktust jelenti, később ez a kötődés már több síkon értelmezhető (Solymosi, 2004). A gyerekek számára a család még akkor is védelmező közegként szolgálhat, ha működését akár folyamatosan vagy akár esetenként zavarok akadályozzák (Tringer, 2011).

Mindezek alapján a szülők bevonódása a pályaorientációs folyamatba a bizonytalanság csökkenéséhez vezet. Az is lényeges ugyanakkor, hogy a szülők megadják a kellő autonómiát a gyermeknek a döntésében, azt ne vegyék át tőle. Fontos szem előtt tartanunk ugyanakkor azt is, hogy a szülők munkahelyének bizonytalansága, a foglalkoztatottsággal kapcsolatos problémák a gyermekek életére is kihatnak. Az ilyen típusú probléma elvonja a gyermek figyelmét a tanulásról, valamint a munkával kapcsolatos negatív attitűdök kialakulásához vezethet. Ez megmutatkozik a bizonytalan munkahelyű szülők gyermekének tanulmányi átlagán is, amely romlásnak indul (Feldman, 2003).

3.2. A család szerepe a pályaválasztásban a kutatások tükrében

A pályaválasztási döntést elsődlegesen a család alakítja, részben mert a családtagok közelsége könnyen elérhető információforrás az adott munkakörökről. Több szerző megállapította, hogy a fiatalok a pályaválasztási útkeresésben elsőként a család segítségét kérik, sokszor úgy, hogy a családtagok saját munkatapasztalataira kíváncsiak (Csirszka, 1966; Csíkszentmihályi, Schneider, 2011; MKIK GVI 2020). A konkrét munkakörökről való információszerzés mellett a családnak a legtöbb demográfiai jellemzője is erősen befolyásolja a pályaválasztási döntést. A család társadalmi-gazdasági helyzete, az etnikai hovatartozás, a családi érték- és normarendszer, a családi kapcsolatrendszer, valamint a szülők iskolázottsága olyan tényezők, amelyek a fiatal pályaválasztási döntéseit alakítják (Lannert, 1998).

Már az 1980-as évektől kezdve a pályaválasztás körülményeit vizsgáló kutatások (Dancs, 1981; Kürti, 1986; Szilágyi, Völgyesy, 1986; Hermann, 2005; Suhajda, 2017; Sipeki, 2018; Kenderfi, 2019; MKIK GVI 2020) egyre többször vizsgálják a család szerepét a folyamatban. Az alábbiakban a területhez kapcsolódó, az elmúlt időszakban készült felmérések vonatkozó eredményeit tekintjük át.

A szülők iskolai végzettsége

A terület régóta vizsgált szegmense a **szülők iskolai végzettségének** hatása a gyermek pályaválasztási döntésére.

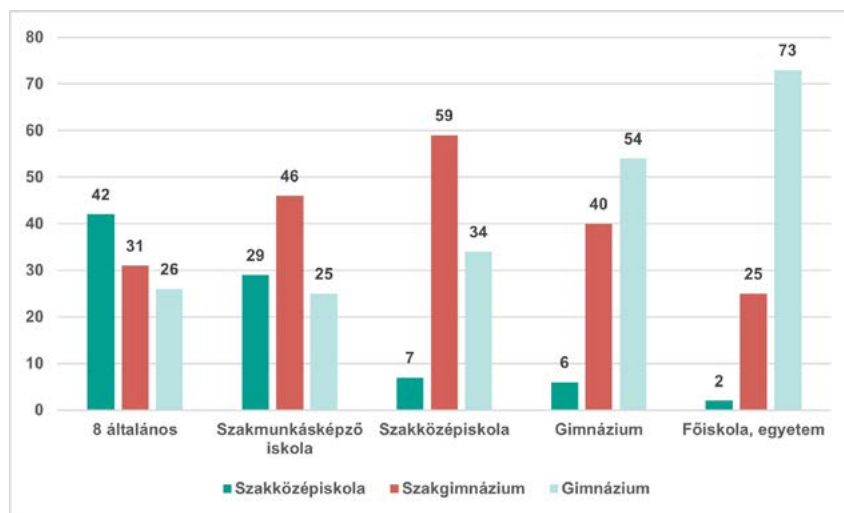
Hermann 2005-ben azt vizsgálta, hogy hogyan hat a középfokú továbbtanulási döntésre a szülők iskolai végzettsége. Kutatásai eredményei alapján rámutatott, hogy a szülők végzettsége több szempontból is befolyásoló tényező lehet az iskolaválasztásban. Egyrészt a magasabb végzettségű szülők gyermekei jobb eredményeket érnek el, másrészt közvetlen hatásuk van a gyermek továbbtanulási döntésére. A szülők iskolázottságának közvetlen hatása gimnáziumi és szakközépiskolába járó diákok esetében volt a legerősebb. A főiskolai végzettségű szülők átlagos tanulmányi eredményt elérő gyermekei 20%-kal nagyobb valószínűséggel mentek gimnáziumba, mint az érettségivel rendelkező szülők gyermekei, az egyetemet végzett szülők gyermekei pedig 40%-kal nagyobb eséllyel mentek gimnáziumba, mint az érettségizett szülők gyermekei (Hermann, 2005).

A vizsgálatok eredménye alapján a szakmunkás végzettséggel rendelkező szülők, valamint a képzetlenebb szülők gyermekei gyengébb eredményeket értek el az általános iskolában, mint az iskolázottabb szülők gyermekei, ez pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy szakiskolában tanuljanak tovább. Hermann (2005) arra a következtetésre jutott, az alacsonyabban iskolázott szülők úgy alakítják gyermekeik tanulmányait a szakközépiskolába iratással, hogy a középiskola befejezése után azok akár be is léphessenek a munkaerőpiacra.

A gyermek és a szülő iskolai végzettsége közötti összefüggésre mutat rá az Eurostudent VI. felmérése is, amely 2015–2018 közötti időszakban 28 európai ország részvételével valósult meg. A felmérés részeként Magyarországon történt adatfelvétéléről készült jelentésben olvasható, hogy a felsőoktatásban tanuló hallgatók esetében a képzési szintet és a válaszadók szüleinek iskolai végzettségét összevetve a hallgatók 54,4 százalékának szülei közül legalább egynek van felsőfokú végzettsége. A felsőoktatási szakképzésben résztvevők, illetve az alapképzésben tanulók esetében ez az arány 39, illetve 52,5 százalék, míg a mester-, valamint osztatlan képzéseken részt vevők körében átlag feletti 59,3, illetve 63,9 százalék. (Eurostudent VI gyorsjelentés)

A „Magyar Ifjúságkutatás 2016” a szülők iskolai végzettségéről azt állapítja meg, hogy minél magasabb iskolai végzettségű az apa, annál kisebb a valószínűsége, hogy a gyermeke alacsony végzettségű lesz. A kutatás rámutat arra is, hogy azoknak a fiataloknak az esetében, akik legfeljebb 8 osztályt végeztek, az apák 66%-a is legfeljebb szakmunkás végzettségű, míg a diplomás fiatalok apáinak 73%-a legalább érettségivel rendelkezik. A „Magyar Fiatalok 2020” kutatás is hasonló eredményekre jutott. A reprezentatív adatfelvétel alapján megállapítható, hogy a szülők iskolai végzettsége továbbra is nagyban befolyásolja a fiatalok végzettségét. Az adatokból jól látható, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezik az apa, annál kisebb a valószínűsége, hogy a gyermeke alacsony végzettségű lesz, és ugyancsak ez a tendencia figyelhető meg az anyák esetében is. Azoknál a fiataloknál, akik legfeljebb 8 osztályt végeztek, az apák 58 százaléka is legfeljebb szakmunkás végzettségű (ez alacsonyabb, mint a 2016-as adat), míg a diplomás fiatalok apáinak 78 százaléka legalább érettségivel rendelkezik (2016-ban ez 73 százalék volt).

Kenderfi 2019-ben kutatta a pályaválasztást érintő szülői attitűdöket kérdőíves módszerrel, több mint 9000 fős mintán, eredményei illeszkednek a fenti megállapításokhoz. A nagymintás kutatás alapján a szülők végzettsége befolyásolja a gyerek pályaválasztását: a szülő a sajátjánál egy szinttel magasabb pályára szánja gyermekét: például az alapfokú iskolai végzettséget szerzett szülő a szakközépiskolát, a szakmunkás a szakgimnáziumot, a diplomás szülő a gimnáziumot, majd a diplomát képzeli el gyermeke számára (4. ábra).

4. ábra: A szülők véleménye a gyermek továbbtanulásának iskolatípusa szerint a válaszadók iskolai végzettségének tükrében (százalék)

Forrás: Kenderfi 2019 alapján, saját szerkesztés

Kenderfi (2019) a kutatás kapcsán megállapítja, hogy „az iskolai végzettség mint érték a családi szocializáció során, neveléssel átörökítődik, és ezt a szülői értékátadást a környezet nehezen írhatja felül” (Kenderfi, 2019, p. 67.). Fontos ugyanakkor azt is kiemelni, hogy „a személyiségértékek nem a család iskolázottsága által meghatározottak, hanem magatartásminta és érzelmi nevelés tartalma és színvonala által” (Ritoók, 1986, p. 23.).

Kenderfi (2019) eredményei arra is rámutattak, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők az első iskolaválasztási döntést súlyosabbnak értékelik, mint a magasabb iskolai végzettségűek. A magasabban iskolázott szülők lehetőségként tartják számon az újratanulás lehetőségét. Az MKIK GVI (2020) kutatása felhívja a figyelmet arra a szülői attitűdre, hogy a szülők egymást kizáró lehetőségként értelmezik a szakmaszerzést és a diplomaszerzést, miközben a szaggimnázium/technikum utáni diplomaszerzésre is van lehetőség.

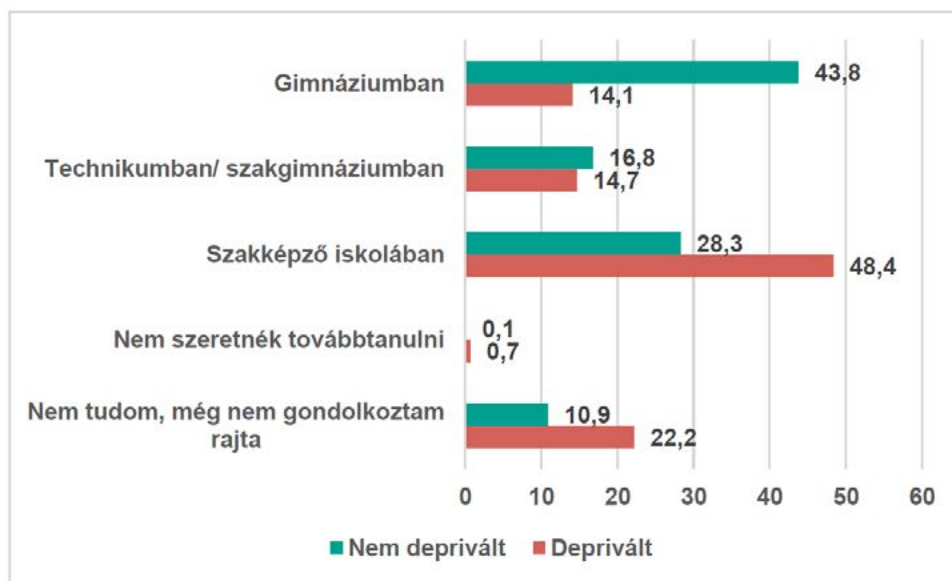
A családi háttér mint az esélykülönbségek forrása

A pályaválasztás sikerességét az esélykülönbségek is nagyban meghatározzák. Miközben az oktatás egyik feladata a szociokulturális különbségek csökkentése (Suhajda, 2017), vannak észrevételek, amelyek szerint az oktatási rendszer újratermeli az egyenlőtlenségeket, mert a magasabb státuszúak pozícióit erősíti. Ezt támasztják alá azok a hazai családkutatási eredmények (Boreczky et al., 2007), amelyben kimutatták, hogy az egyetemi diplomával rendelkező apák gyerekei átlagosan közel kétszer olyan hosszú ideig tanultak, mint azok a diáktársaik, akiknek az apja csak az alsó tagozatot végezte el. Ez a jellemző tehát determinálja a feltörekvés lehetősége korlátozottságát.

Sipeki disszertációjában (2018) a pályaválasztásra a társadalmi egyenlőség, mobilitás és integráció eszközeként tekint. Hazánkban a 60-as évektől kimutatható, hogy az eltérő tanulmányi eredmények erős összefüggésben állnak a szülők iskolai végzettségével, azaz családi háttérével és a tanulók eltérő iskolatípusok közötti megoszlásával (Gaszó, Csákó, Liskó, Molnár, 1971, 1979; Csákó, Liskó, 1978; Ferge, Láng, Kemény, 1963 idézi Sipeki, 2018). Magyarországon ez az összefüggés erősebb, mint más európai országok esetében (OECD 2009 idézi Sipeki, 2018). A Sipeki (2018) által vizsgált gimnazisták (N=762) jobb anyagi körülményekről számolnak be, mint a szakiskolások vagy szakközépiskolások. A mai magyar társadalomban érvényesül a kulturális reprodukció elmélete, amelyben a szülők iskolai végzettsége, a család kulturális háttéré önmagában is befolyásolja a gyerek iskolai teljesítményét, ugyanakkor az iskola belső szelekciós mechanizmusa révén maga is hozzájárul ehhez a folyamathoz (Sipeki, 2018).

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 2020-as vizsgálata alapján (MKIK GVI, 2020) elmondható, hogy az általános iskolás 8. évfolyamos tanulók körében az előnyösebb családi háttérrel rendelkezők, valamint az iskolában jobban teljesítők a humánszolgáltatás a fehérgalléros munkakörök, illetve a művészet és szórakoztatás területén tanulnak tovább, míg az iskolában rosszabbul teljesítő diákok és a kevésbé előnyös családi háttérrel rendelkező tanulók a gép- és fémipar mellett a szolgáltatás foglalkozási területek felé orientálódnak általános iskola után. A közepesen jó családi helyzetű diákok a mezőgazdasági területet választják. Összességében megállapítható, hogy a szellemi foglalkozásokat a magasabb iskolai végzettségűek gyermekei, a fizikai foglalkozásokat az alacsonyabb végzettségű

családok gyerekei választják. A szakmunkásképzésre jellemző, hogy az alacsonyabb tanulási képességekkel és motivációs szinttel rendelkezők kerülnek, akik egyben a legtöbb esetben hátrányos családi helyzetűek (MKIK GVI, 2020).

5. ábra: A tanulók megoszlása deprivált helyzetük és aszerint, hogy hol szeretnék továbbtanulni általános iskola után (% , nem deprivált N=8011, deprivált N=846)
 Forrás: MKIK GVI 2020 nyomán, saját szerkesztés

A tanulmány rámutat, hogy a regionálisan eltérő szakképzési mintázatok újratermelik a régiók közötti egyenlőtlenségeket, mélyítve a regionális különbségeket. A gazdaságilag és jövedelmileg rosszabb helyzetű kelet-magyarországi régiókban az (Alföldön kiemelkedően) a fizikai foglalkozások, míg Közép-Magyarországon és a Dunántúlon a szellemi munkák népszerűbbek (MKIK GVI, 2020).

A pályaválasztás tekintetében meghatározók lehetnek az adott település adottságai is. A kisebb településeken általában csak egy általános iskola van, tehát már a köznevelésbe kerüléskor sincs igazán választási lehetőség a szülők előtt. Ugyanakkor a nagyobb városokban megtalálhatók a tagozatos iskolák, illetve speciális programmal dolgozó intézmények. Ebből adódóan a pályaválasztást nem lehet függetleníteni attól, hogy ki, hol, milyen általános iskolában végezte tanulmányait (Liskó, 1998). Ugyanez elmondható a középiskolai kínálatról is: míg a magasabban iskolázott szülők törekednek arra, hogy a gyermekük számára legmegfelelőbb középiskolát válasszák, addig az alacsonyabb iskolázottságú szülők megelégednek az esetlegesen helyben lévő vagy közeli településen található középiskolákkal, mivel ezekről rendelkeznek valamiféle információval. Éppen ezért a pályaeorientációs tevékenység ki kell hogy terjedjen a szülőkre is, hiszen nekik is szükségük van segítségre gyermekeik pályaválasztásához.

Információk forrása és jellege

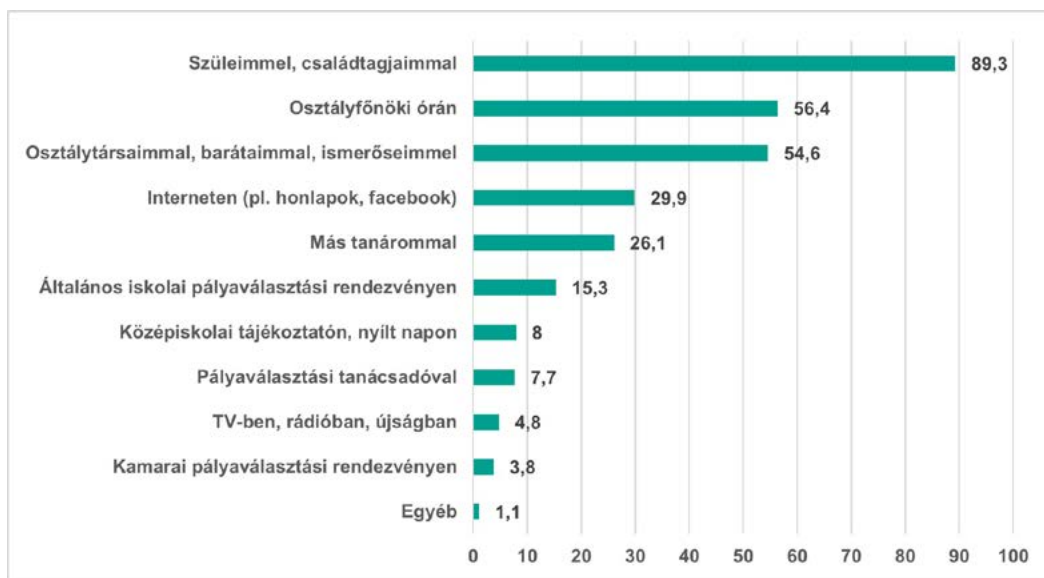
Az információ a pályaeorientáció központi fogalma: adekvát döntés csak akkor hozható, ha megfelelő mennyiségű és minőségű információ áll rendelkezésre a pálya- vagy iskolaválasztás előtt álló fiatal számára. A reális önkép kialakításához adott visszajelzések mellett a pályaismereti információgyűjtésben is elsősorban a család segíti a fiatalot: együtt fedezik fel, hogy milyen lehetőségek közül válogathat, erősítik önbizalmát, biztatják a tanulásban, hogy a kitűzött pályaelképzeléseit megvalósíthassa. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagynunk az IKT (információs és kommunikációs technológia) eszközök szerepét sem a folyamatban: az elérhető és a fiatalokhoz eljutó információk mennyisége olyan mértékű, hogy a család sokszor nem képes annak szűrésére, feldolgozásának támogatására (vö. 3.1. fejezet).

Az informáltság mennyiségén túl meghatározó az információ minősége is, amelyet jelentősen befolyásol az információ forrása. Suhajda (2017) 2003–2013 közötti időszakot vizsgáló diákkutatásából (N=3975) származó eredményei szerint a jelentős döntésekben a diákok inkább a minőségibb, személyes kapcsolatokat részesítik előnyben, azaz a családi és kortársi kötetlékeket. Az eredmények alapján a diákok az elsődleges információik 35%-át közvetlen

környezetükből szerzik, azaz a családból és a kortárs környezetből. Másodikként szerepeltek az információs eszközök (tévé, rádió, nyomtatott média, internet) (33%), az iskola mint információforrás csak harmadikként szerepelt (24%), az információforrásoknak csak 8 százalékát teszik ki a külső intézmények és szolgáltatások.

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 2020-as felmérése is hasonló eredményekre jutott: a nyolcadik osztályos tanulók többsége (89%) a szülőkkel való beszélgetést választotta a pályaválasztással kapcsolatos tájékozódásra, másodikként (56%) az osztályfőnöki órát, a barátokkal, ismerősökkel való beszélgetést (55%), negyedikként az internetet jelölték meg információforrásként (MKIK GVI, 2020). Az általános iskolások ezek alapján tehát elsősorban az interperszonális informálódást preferálják (6. ábra).

Csak az általános iskola után kerülnek előtérbe az információs eszközök, de a család és a pedagógusok, azaz a személyes, közvetlen környezet szerepe még ekkor is kiemelkedő (Suhajda, 2017).

6. ábra: A tanulók megoszlása aszerint, hogy hol került eddig szóba pályaválasztásuk (az említések százalékos aránya, N=8285)

Forrás: MKIK GVI, 2020 nyomán, saját szerkesztés

Mindez arra enged következtetni, hogy „(...) a pályaválasztás és az arra való felkészülés egyre inkább a családi kompetenciába tér vissza, amely területeket az iskolától és a külső intézményektől, személyektől hódítja el” (Suhajda, 2017, p. 21.). A felmérés arra is rámutat, hogy a szülőknek, a családnak és a tanároknak a személyes, minőségi, célzott, szűrt információátadásban lehet szerepük a mennyiségre törekvő, nehezebben szűrhető nonperszonális forrásokkal szemben (Suhajda, 2017). Az adatok azt mutatják, hogy az életkor előrehaladásával az információszerzés a nonperszonális források irányába billen, amely az életkori és a generációs sajátosságokon túl a pályaválasztással kapcsolatos digitális információk és eszközök robbanásszerű fejlődéséből adódik. A terület jelentőségét jelzi, hogy az utóbbi évek kutatási (MKIK GVI, 2018; MKIK GVI, 2019) eredményei alapján a mai 12–14 éves korosztály 84 százaléka a pályaválasztással kapcsolatos információit az internetről szerzi be, míg a család, barátok, ismerősök szerepe ebben a folyamatban 62-63%.

A veszély abból fakad, hogy a folyamat következtében fokozatosan egyre nagyobb szerepet kapnak a serdülők saját életük irányításában, és ezzel együtt megnő az egyéni felelősségvállalásuk terhe is, annak ellenére, hogy közülük sokan nem találkoznak sem az őket segítő információkkal, sem pedig a pályaválasztási döntést segítő szolgálattal iskolaéveik idején (Suhajda, 2017).

A szülői funkciók a döntéshozatalban

Minthogy a szülők szerepe megkerülhetetlen, különösen a középiskola-választás időszakában, így érdemes azt is megvizsgálni, hogy a szülők miként látják e tekintetben felelősségüket, feladataikat. Minthogy ez a terület kevésbé kutatott, így az elmúlt időszak két hazai kutatási eredményei (Szily, 2018; Kenderfi, 2019) alapján összegezzük az ezzel kapcsolatos megállapításokat.

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara támogatásával Szily 2018-ban egy nem reprezentatív felmérés során, több mint 1200 szülő véleményét feldolgozva azt vizsgálta, hogy a szülők szerint hogyan lehet megfelelően támogatni a gyerekek pályaválasztását, mi fejezi ki legjobban gyermekük sikerességét, vagy hogy milyen típusú iskolát tartának számára megfelelőnek. Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek 60 százaléka szülői felelősségnek is tartja a pályaválasztást, de igyekeznek nem rákényszeríteni a fiatalokra saját tapasztalataikat, végzettségüket. A kitöltők a „legtesthezállobb foglalkozás” megtalálásában leginkább szakmabemutatóktól, workshopoktól és pályaválasztási rendezvényektől várnak segítséget, illetve fontos számukra, hogy ők maguk is minél többet beszélgessenek a gyerekekkel saját vágyaikról, és biztosíthassák számukra a szimpatikus szakma kipróbálásának lehetőségét.

Kenderfi 2019-es kutatásában 9264 fő szülőt kérdezett meg a pályaválasztással kapcsolatos attitűdjükről. Ebben a felmérésben külön foglalkozott azzal, hogy a szülők milyen módon tudják leginkább támogatni gyermekeiket a döntés előkészítésében és meghozatalában. A 8 lehetséges válaszra érkezett jelölések megoszlását a 7. ábra szemlélteti.

Az eredmények a hazai gyakorlatot tükrözik, miszerint a szülők viszonylag kevésbé vonódnak be a pályaeorientáció folyamatába. Legnagyobb arányban a foglalkozásokról való beszélgetést jelölték, azonban a vizsgálatban nem pontosították, hogy a diskurzushoz szükséges információk beszerzésében és azok minőségének ellenőrzésében melyik fél vállal nagyobb szerepet. Érdekes ugyanakkor az is, hogy a saját munkatapasztalatairól a válaszadó szülők csupán 44 százaléka mesél.

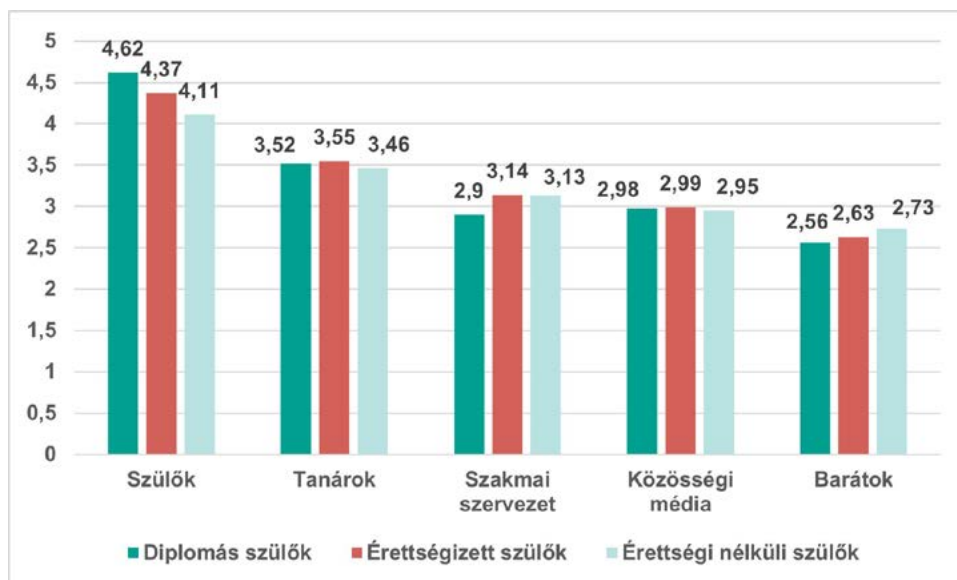

7. ábra: A szülők szerepvállalása gyermekük pályaválasztási döntésének támogatásában (százalék)

Forrás: Kenderfi, 2019 alapján, saját szerkesztés

A tapasztalat- és információszerzés támogatása (56, illetve 47 százalék) szintén nem az aktív szerepvállalást jelzi. A folyamatban való tényleges részvétellel – akár a rendezvények látogatása vagy lehetőségteremtés eszközével – a megkérdezettek alig harmada él. Az iskolai pályaeorientációs tevékenység támogatása és a gyermek barátaik elképzeléseinek megismerése kapta a legkevesebb jelölést, aminek oka inkább a lehetőségek hiánya, mint az érdektelenség lehet.

A kutatás kitért annak a vizsgálatára is, hogy a szülők mit gondolnak, hogy a pályaválasztási döntés meghozatalában a pályaeorientációban részt vevő szereplőknek, tényezőknek milyen szerepük van. A felelősség kérdését a „gyermek helyes pályaválasztási döntésének előkészítésében” ötfokozatú skálán kellett jelölni, ahol az 1 azt jelentette, hogy egyáltalán nem felelős, az 5 pedig azt, hogy teljes mértékben felelős. A 8. ábrán az egyes szereplők, tényezők szerepét a válaszadó szülők iskolai végzettség szerinti megoszlása szerint mutatjuk be.

8. ábra: A gyerek pályaválasztási döntésében felelősséggel tartozó szereplők a különböző iskolai végzettségű szülők véleményének tükrében (átlagpont)

Forrás: Kenderfi, 2019 alapján, saját szerkesztés

Az eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezett szülők iskolai végzettségétől függetlenül a saját szerepüket tartják a legfontosabbnak, és viszonylag magas, 3,5 körüli pontot kaptak a tanárok, ezzel az ő felelőségüket is kiemelve a pályaválasztási folyamatában. A szülők véleménye végzettségenként is hasonló tendenciát mutat az egyes szereplők felelőségének megítélésében, mindösszesen két ponton találunk eltérést. A diplomás szülők a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező társaiknál alacsonyabbnak értékelték a szakmai szervezetek és a barátok szerepét is a pályaválasztási döntés előkészítésében. Mindez arra enged következtetni, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők jobban számítanak a szakmai szervezetek felelősségvállalására, miközben a barátok, kortársak szerepének súlya a válaszadók iskolai végzettségének csökkenésével ellentétes irányban nő.

Fontos tény, hogy a közösségi média szerepét – végzettségi csoporttól függetlenül – a szülők a negyedik helyre rangsorolták, noha számos kutatás ennél jóval nagyobb szerepet tulajdonít neki.

4. A PÁLYAORIENTÁCIÓS PROGRAMOK NEMZETKÖZI ÉS HAZAI MEGVALÓSULÁSA

A pályorientáció gyakorlati megvalósítása területén nincs egységes gyakorlat a nemzetközi szinten: habár vannak általános irányelvek, ajánlások, minden ország a saját igényeinek és oktatási rendszerének függvényében alakítja ki nemzeti szakpolitikáját és intézményrendszerét. A különbözőségek elsősorban abban ragadhatók meg, hogy melyik szervezet vállalja magára a pályorientációs feladatok koordinálását. Az országok egyes csoportjaiban ez a feladat leginkább a közoktatásra hárul (pl. Dánia, Finnország, Kanada), míg Nagy-Britanniában külön pályorientációs szervezeteket hoztak létre ebből a célból. Németországban viszont a munkaügyi szervezet hatáskörébe tartozik ez a funkció (Suhajda 2017; Borbély-Pecze, 2020).

Az észak-európai országokban nélkülözhetetlennek tartják a pályaválasztási tanácsadó vagy pszichológus jelenlétét az iskolában. Finnországban önálló tantárgyként jelenik meg a pályorientáció, Dániában pályaválasztási portfóliót készítenek a diákok, amelyben nagy szerepük van a pedagógusoknak is. Nagy-Britanniában széles körű, minden életkorra kiterjedő szolgáltatási rendszert építettek ki, amelyben jelentős szerepet kaptak a digitális eszközök. Minden iskolának és diáknak kötelező ezek használata (Borbély-Pecze, 2010). Az Egyesült Királyságban a 12–18 évesek számára kötelező életpálya-tanácsadói szolgáltatást nyújtani az iskolában. Itt nagy szerepük van az önkéntesek által működtetett szervezeteknek is, amelyek információs és készségfejlesztő programokat, valamint iskolai és munkatapasztalat-szerzési lehetőségek biztosításával támogatják az életpálya-építési kompetencia fejlesztését (Guidance System in the UK, 2018).

Németországra, Franciaországra, Ausztriára, Csehországra, Lengyelországra jellemző az ágazatok közötti és a külső szervezetekkel való szoros együttműködés. Németországban az általános iskolások pályaválasztási útlevelét (portfóliót) készítenek, az oktatás során valós környezetben szereznek szakmai tapasztalatot. A pályorientációs tevékenységet két szakaszra bontják, a pályorientációra (educational guidance), valamint a pályatanácsadásra (vocational guidance). A közoktatásban minden iskolában működik és elérhető a pályorientációs szolgáltatás, és emellett külön tanácsadói és segítő rendszer működik a tanulási nehézségekkel és egyéb problémákkal küzdő tanulóknak. A pályorientációs ismeretek megtalálhatók önállóan és más tantárgyakba beépítve is. Megjelennek a tanórán kívüli foglalkozások, mint például állásbörzék, műhelylátogatások, kiállítások is. Az életpálya-tanácsadás az oktatás szereplői mellett egy szövetségi szervezet feladatkörébe is beletartozik (Guidance System in Germany, 2021).

Az Egyesült Államokban és Kanadában az iskolákban önálló munkakörben foglalkoztatott pályaválasztási tanácsadó van jelen. Mindkét országban folyamatosan frissülő, naprakész, állami szervezet által működtetett pályainformációs adatbázis segíti a pályatanácsadók munkáját (Suhajda, 2017).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a pályorientációs tevékenységnek nemzetközi szinten nincs egységes módszertana, a tanácsadó tevékenységgel foglalkozó szakemberek köre is igen széles.

A következőkben olyan pályorientációs jó gyakorlatokat, programokat mutatunk be, amelyekben a család, a szülők is szerepet vállalnak.

4.1. Nemzetközi jó gyakorlatok

A nemzetközi jó gyakorlatok eseteit az Euroguidance hálózat² tagjai közül merítjük. Az Euroguidance az EU által fenntartott hálózat, melyben olyan szervezetek vesznek részt, amelyek a lifelong guidance értékek szerint karrier-tanácsadói munkát végeznek. A hálózat honlapján 36 jó gyakorlatot említenek, ezek közül azokat mutatjuk be, amelyek a családokat és a szülőket is megszólítják a pályorientációs programokban.

Jopsy – Ausztria

A job és a psychology szavak összetételéből eredő név a személyiségjegyek értékelése alapján javasol szakmát a felhasználónak. Az osztrák állami fejlesztésű applikáció célja a szakmák világában való tájékozódás a 13–18 éves kor-

² <https://www.euroguidance.eu/guidance-systems-and-practice/good-practices>

osztályt célozva. Hatvan szakmát értékelve az applikáció azonnal értékelést küld arról, hogy a felhasználó személyiségjegyeihez mely szakma illeszkedik. Ezenkívül a javasolt szakmához gyakornoki és továbbtanulási lehetőségeket is kínál. Az eredmények könnyen elküldhetők a szülőknek és tanároknak.

Bővebben: <https://www.jopsy.at/>

Lift the world – Lettország

A lettországi program alapvető célja a gyerekeknek/ fiataloknak szóló karriertanácsadás, ugyanakkor külön hangsúlyt fektet a pedagógus és a szülők közötti párbeszédre is. A program előadásokat biztosít szülők és pedagógusok számára, amelyek fókuszja a gyerek-szülő-pedagógus közötti kommunikáció gördülékenységének támogatása.

Bővebben: www.pacelpasauli.lv

My journey – Málta

A máltai állami fenntartású program egy civil szervezettel együtt működteti azt az online felületet, amelyben nyolcadik osztályos tanulók és szülei részére interaktív módon mutatnak be szakmákat, kínálnak fel tesztekkel azzal kapcsolatban, hogy mely pálya illeszkedik a kitöltő érdeklődéséhez és képességeihez. Ezenkívül személyes és csoportos iskolai tanácsadást szerveznek diákok és szülei részére.

Bővebben: <http://myjourney.edu.mt/>

Start strong – Lettország

A lettországi alapítású programcsomagban karrierválasztó nyári tábor és évente 200 pályaaorientációs workshop, továbbá szemináriumok, konferenciák szerepelnek, amelyek a balti államokban és Fehéroroszországban valósulnak meg. Az események érdeklődőinek száma folyamatosan magas, közöttük nagy számban szülők is megjelennek.

Bővebben: <https://startstrong.eu/en>

Break project – Észtország

Az észtországi program célja a pályák világában létező nemi sztereotípiák lebontása. Online platformon lévő játékokkal, tesztekkel és tanácsadási lehetőséggel, ezenkívül rádiós műsorral és social média tartalommal próbálja célját elérni. Céljai között szerepel a szülők figyelmének felkeltése a téma iránt.

Bővebben: <https://bre-ak.eu/>

The space between – Portugália

A portugál program kifejezetten szülőknek szóló tanácsadást és előadásokat szervez. Álláspontja szerint a szülő-gyermek kapcsolat minősége erősen befolyásolja a gyermek sikeres életútját, ezért az előadások a jó szülő-gyermek kapcsolat minőségének fenntartására, a tanulási módszerek javaslatára, a szülők iskolai életben való részvételére fókuszálnak. A program az iskolaváltások időszakában részt vevő gyerekek szüleit célozza, vagyis az óvodából iskolába, alsó tagozatból felső tagozatba, végül a középiskolába lépő diákok szüleit.

CLB chat – Belgium

A Belgiumban működő chatszolgáltatás a diákok, szakemberek és szülők számára is elérhető. A chatfelület tanácsadói szolgálatot lát el négy témakörben: tanulástechnika, pályaaorientáció, egészségügyi tanácsok, érzelmi-szociális fejlesztés. Az anonim módon elérhető chatszolgáltatást a szülők is egyre nagyobb számban kezdik használni.

Bővebben: www.clbchat.be

A Warwicki Egyetem 2020-ban megjelent kiadványában (Barnes et al., 2020) a szülők pályaaorientációs bevonásának jó gyakorlatait ismerteti. Ennek a jógyakorlat-gyűjteménynek a példái:

Ausztrália – Támogató Szülők az Iskolaválasztási Időszakban (Parents as Career Transitions Support Program) című program az iskolakötelezettség feletti korú diákok szüleit látja el iskola-, pályaválasztási, pályaismereti, nevelési és pszichológiai tanácsokkal. A workshopként megvalósuló foglalkozásokat szakember vezeti maximum 20 fős csoportban 2-3 órányi terjedelemben.

Csehország – A Szülői konferenciának (Family Conferences) nevezett iskolai intézményben a diák, a szülő, a pedagógus és a pályaaorientációs szakember vesz részt. A csoport akkor jön létre, amikor egy diák esetében az iskola azt érzékeli, hogy korai iskolaelhagyás lehetősége merülhet fel, vagy hogy a diák teljesítménye romlik. Ebben az esetben elindul a konferencia féléves folyamata, amelyben a szülővel együttműködve, őket tájékoztatva a továbbtanulási, iskolaválasztási lehetőségekről, tanulástechnikai ismeretekkel, a szülői háttér megértésével próbálják a diák helyzetét javítani.

Hollandia – A Szülőkön a sor! (Parents' Turn) nevű kezdeményezésben szülők és diákok együtt vesznek részt „családi oktatási” órákon, amelyen a karriertervezést meghatározó ismeretekről van szó középiskola előtt. A foglalkozásokon szakember, középiskolás tanulók, bizonyos szakmák képviselői is részt vesznek, hogy realisabb képet adhassanak a résztvevőknek.

Egyesült Királyság – Az Inspirált Tinédzser (Inspired Teenager) című program fizetős online program és e-könyv, amelynek a célja, hogy a szülő és a gyereke együtt tanuljanak a pályák világáról. A program oktatási intézmények számára is elérhető.

Egyesült Királyság – A Segíts a gyerekednek álmai elérésében (Help your child achieve their goals) című program célja a szülő-gyerek párbeszéd támogatása. A program három kilencven perces workshop keretében tart interaktív foglalkozást szülőnek és gyerekeinek. Az első workshop csak a szülőnek szól, a továbbiakon együtt vesznek részt szülő és gyerek. A program része a gyerekeknek nyújtott karriertanácsadás.

4.2. Hazai jó gyakorlatok

A pályaaorientációval foglalkozó programok és szervezetek hazai jó gyakorlatait gyűjti össze az Euroguidance Pályaaorientációs Díj kiadványa (2018, 2020). Az évente megrendezett minősítő eljárásban az életpálya-tanácsadás területén minőségi szakmai munkát végző szervezetek és magánszemélyek munkáját díazzák.

A szülőket célzó hazai jó gyakorlatok leginkább a pontos információszerezést támogatják: idetartoznak a pályaaorientációs szülői értekezletek vagy a szakmai kiállítások (pl. Európai Szakképzési Hét) szülőknél szóló programjai, amelyek révén a szülők olyan megbízható információkhoz jutnak a pályák világáról, az iskolarendszerről és egyéb lehetőségekről, amelyek biztos háttérrel tudnak biztosítani a pályaa- és/vagy iskolaválasztás előtt álló fiatalok számára.

A 2020-as kiadványban egy speciálisan szülőket (is) célzó programot mutattak be. A Pintér Orsolya által koordinált PályaTárs elnevezésű programsorozat diákokat és szüleiket szeretné pályaaorientációs információkkal ellátni, miközben a csoportos, gyakorlatorientált feladatok segítségével az egyes életpályaorientációs kompetenciák fejlődhetnek, és a generációs különbségekből fakadó nézeteltérések csökkenhetnek. A programsorozat csoportos konzultációkból áll, amely 4 fő témakör mentén dolgozza fel a pályaaorientáció szükséges ismeretanyagát. Ennek egyik része a szülői szerepek, a szövetségesként való kommunikáció. A csoportos foglalkozások között van olyan, ami csak a szülőknél vagy csak a diákoknál szól, és vannak olyanok is, ahol szülők és diákok együtt vesznek részt.

Mindezek mellett egyre inkább megjelennek az olyan eszközfejlesztések, amelyek használatát a szülőknél is jó szívvel ajánlják. Ilyen például Tudlik Csilla (2018) Pályaaorientációs foglalkoztató füzet az általános iskola alsó tagozatos tanulóinak, amely 9 mesén keresztül igyekszik rávezetni a tanulókat a szakmák nevére, jellemzőire, eszközeire és tevékenységeire, illetve Heiter Kitti (2020) pályaaismereti franciakártyája, amelynek célja az egyes szakmák iránti érdeklődés felkeltése.

5. ÖSSZEGRZÉS

A szakirodalmi elemzésben a pályorientáció elméleti háttérének bemutatása során és a helyzetértékelésében azt tűztük ki célul, hogy felvázoljuk, milyen hatást gyakorol a család, a személyes közeg és a szociokulturális háttér a pályaválasztással kapcsolatos döntésre. Láthattuk, hogy évtizedek óta a kutatók a családi háttér szinte determinisztikus hatásáról írnak az iskolaválasztás kapcsán. Ismertettük, hogy ezt feloldandó, a hazai és az uniós szakpolitikák is esélykiegyenlítő szerepet szánnak a pályorientációnak, amelynek jelentősége ezáltal felértékelődni látszik.

A pályaválasztás körülményeit vizsgáló kutatások eredményei azt mutatják, hogy a szülőknek világos elvárásuk van gyermekeik jövőjére vonatkozóan, általában a szülők a saját végzettségüktől egy szinttel magasabban képzelik el gyermeküket, és miközben egyre biztosabban körvonalazódik, hogy a szülői értékátadást a környezet nehezen írhatja felül, teljes az egyetértés azzal kapcsolatban is, hogy a gyermek olyan iskolát válasszon, amely az érdeklődésének és képességeinek megfelel. A szülők kiemelkedő többsége saját magának tulajdonítja a legnagyobb felelőséget gyermeke helyes pályaválasztási döntésének előkészítésében (Kenderfi, 2019).

A legfrissebb empirikus kutatások eredményei is arra világítanak rá, hogy a család szerepe erősödik az utóbbi időben a pályorientációban (Suhajda, 2017; Sipeki, 2018; Kenderfi, 2019; MKIK 2020). Ennek oka, hogy a közoktatás rendszere nem tud megfelelni a jogszabályi keretek által ugyan tematizált, de sok helyen csak homályosan vázolt feladatoknak (Borbély-Pecze, Suhajda, 2017). Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepet kap az információhoz való hozzáférés és a rendelkezésre álló információk mennyisége és minősége. Érdekes jelenség eközben, hogy a digitalizáció elterjedése mellett a fiataloknak továbbra is a személyes információforrás jelenti a minőségi tartalmat, amelyben megbíznak (Suhajda, 2017; Kenderfi, 2019; MKIK, 2020). Fontos szempont, hogy a hazai gyakorlat ugyanakkor azt mutatja, hogy a pályorientációs folyamat iskola-diák vagy iskola-szakember kapcsolatára korlátozódik, a szülői csoportot kevésbé vonják be, emiatt elsikkad a szülők csoportjában rejlő erőforrások kihasználása, miközben a szülők jelentős része pályorientációs információhiánnyal küzd. A probléma abból adódik, hogy nemcsak a pályaválasztási döntés támogatásához szükséges naprakész és megbízható információk nem állnak náluk rendelkezésre, de legtöbbször azzal sincsenek tisztában, hogy hogyan vagy kitől lehetne megszerezni azokat.

Összefoglalva a fentieket elmondható tehát, hogy a mai magyar társadalomban érvényesül a kulturális reprodukció elmélete, amelyben a szülők iskolai végzettsége, a család kulturális háttere önmagában is befolyásolja a gyerek iskolai teljesítményét, ugyanakkor az iskola belső szelekciós mechanizmusa révén maga is hozzájárul ehhez a folyamathoz. Így a diákok pályafutása és iskolaválasztása jelenleg előre kijelölt pályán halad, amelyet elsősorban a családi háttér befolyásol, a kognitív fedezet hatása ezt nem képes kiegyenlíteni csak a kevés számú reziliens tanuló esetében (Sipeki, 2018).

Az áttekintés alapján láthattuk, hogy számos nemzetközi példa és jó gyakorlat létezik a szülők aktív szerepvállalására a folyamatban, sőt elvértve hazai vonatkozású példát is láthatunk. A hazai gyakorlat jellemzően a szülők bevonását leginkább a statikus információk (iskolarendszer, pályák világa) átadása révén képzei el, miközben célzott tanácsadás, tájékoztatás, kompetenciafejlesztés nem igazán valósul meg.

A folyamatosan változó gazdasági-társadalmi környezet megköveteli az egyének rugalmas alkalmazkodását, amelyhez speciális kompetenciák szükségesek. Ennek elsajátítása, kialakítása fiataloknál a legcélszerűbb, szervezeti kereteit a köznevelés intézményrendszere biztosítja, azonban a kapacitáshiány nem teszi lehetővé az egyénre szabott fejlesztést.

Ezért is lenne különösen indokolt a pályorientációs programok célcsoportját a szülők irányába is kiterjeszteni, és célzott információátadással, a folyamatba való bevonással a pályaválasztási döntés sikerét elősegíteni.

6. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bagdy, E. (1977). *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Barna Gy., Gebauer, F. (2019). *Pályaorientációs tematikus napok*. Oktatási Hivatal, Budapest
- Barnes, S. A, Bimrose, J., Brown, A. Gough, J., Wright S. (2020). *The role of parents and carers in providing careers guidance and how they can be better supported*. University of Warwick. Letöltés: https://cica.org.au/wp-content/uploads/IER_Gatsby_JPM_parents_carers_practice_report_final.pdf (elérés ideje: 2021.11.15)
- Bodonyi, E., Hegedűs, J. (2006). Mi a család? In: Nádasi Mária (szerk). *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, pp. 9–18. Letöltés: <http://mek.niif.hu/05400/05461/05461.pdf> (elérés ideje: 2021. 12.01.)
- Borbély-Pecze T., B. (2010). *Életút támogató pályaorientáció*. Doktori értekezés, ELTE PPK http://www.borbelytiborbors.extra.hu/CV/BPTBors_PhD_2.pdf (elérés ideje 2021.12.05.)
- Borbély-Pecze, T. B., Suhajda, Cs. J. (2017). Pályaorientáció és tanárképzés. *Opus et Educatio IV.* évf. 2017. 1. szám, pp. 62–75.
- Borbély-Pecze T., B., Suhajda Cs., J., Kenderfi, M., Tajtiné Lesó Gy., Juhász, Á. (2020). Pályakonstrukció és pályaalakultság. *Új Pedagógiai Szemle*. pp. 13–33.
- Borbély-Pecze T. B. (2020). Pályaorientációs rendszerek Európában - az iskola szerepei. *Munkaügyi Szemle*. 5. szám. pp.1–5.
- Borbély-Pecze, T., B. (2017). Az életút-támogató pályaorientáció rendszere változó gazdasági és társadalmi környezetben. *Munkaügyi Szemle*. 60. évf. 1. szám, pp. 11–15.
- Boreczky Á., Földes P., Gyebnár V., Solymosi, K. (2007). *Családok távolból és félközlelől*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Brown, D. (szerk.) (2002). *Career Choice and Development. 4th edition*. Jossey-Bass, San Fransisco
- Busshoff, L. (1989). *Theorien und ihre Bedeutung für die Praxis der Berufsberatung*, W. Kohlhammer. Stuttgart, Berlin
- Caplan, G. (1976). The Family as a Support System. In: Caplan, G., Killilea, M. *Support Sytem and Mutual Help*. New York. Grune and Stratton. pp. 19–36.
- Creed P., A. (2001). *Career maturity, Career Decision-Making Self-Efficacy and Career Indecision: A review of the accrued evidence*. <https://www.researchgate.net/publication/29455304> (elérés ideje: 2021.12.23.)
- Czeizel, E. (2015). *Tehetség talentum jó szerencse, semmi más?* Galenus Gyógyszerészeti Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, p. 427
- Csikszentmihályi, M., Schneider, B. (2011). *Életre hangolva – A felnőtte válás útvesztői – Hogyan készülnek fel a serdülők a munka világára?* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Csirszka J. (1966). *Pályalélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Dancs István (1981). Szakmunkástanulók és szakközépiskolások vonatkoztatási kereteinek vizsgálata. *Pályaválasztás*, 14. 3. sz., pp. 3–12.
- Dawis, R. V. (2002). Person-environment-correspondence theory. In D. Brown, Associate (Eds.). *Career choice and development* (4th ed.), pp. 427–464. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Deáky Z., Madarász I. (2006). *A szociológia alapjai*. Szent István Egyetem, Gödöllő
- ELGPN (2013): Jackson, Ch. (szerk.) *Az Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat (ELPGN) Szakszótára: ELGPN Glossary*. Budapest, Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat, p. 41
- Euroguidance Pályatanácsadói Díj 2018 (2018). Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal. Budapest.
- Euroguidance Pályatanácsadói Díj 2020 (2020). Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal. Budapest.

- Eurostudent VI Gyorsjelentés (2018). A felsőoktatás szociális dimenziója Magyarországon. Oktatási Hivatal, Budapest https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasiaruhely/eurostudent/Eurostudent_VI_gyorsjelentés.pdf (elérés ideje: 2021. 12.21)
- Feldman, D., C. (2003). The antecedents and consequences of early career indecision among young adults. *Human Resource Management Review*, 13, pp. 499–531.
- Gottfredson, L. S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations [Monograph]. *Journal of Counseling Psychology*, 28, pp. 545–579.
- Gottfredson, L. S. (2002). Gottfredson's theory of circumscription, compromise, and self-creation. In D. Brown & Associate (Eds.), *Career choice and development* (4th ed., pp. 85–148). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Gottfredson, L. S. (2005). Applying Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counseling. In: Brown, S. D., Lent, R. T. (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*. pp. 71–100. Hoboken, NJ: Wiley.
- Guidance system in Germany (2021) <http://euroguidance.eu/guidance-in-europe/national-guidance-systems/guidance-system-in-germany-introduction/> (elérés ideje: 2021.12.21)
- Guidance system in the UK (2018), <http://euroguidance.eu/guidance-in-europe/national-guidance-systems/guidance-in-the-uk/> (elérés ideje: 2018.02.21)
- Guidance system in Germany (2021) <http://euroguidance.eu/guidance-in-europe/national-guidance-systems/guidance-system-in-germany-introduction/> (elérés ideje: 2021.12.21)
- Guidance system in the UK (2018), <http://euroguidance.eu/guidance-in-europe/national-guidance-systems/guidance-in-the-uk/> (elérés ideje: 2018.02.21)
- Gyarmathy, É. (2007). *A tehetség – Háttéré és gondozásának gyakorlata*. Budapest, ELTE Kiadó, 273 p.
- Hermann, Z. (2005). A helyi munkaerőpiac hatása a középfokú továbbtanulási döntésekre. *Közgazdasági Szemle*, LII. évf. 1. sz. pp. 39–60.
- Holland, J. H. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments* (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Holland, J. L. (1985). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments* (2nd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- ITM - Innovációs És Technológiai Minisztérium (2019): Szakképzés 4.0. Budapest. Letöltés: https://ikk.hu/files/Szakkepzes_4.0_IV.pdf (2021.11.02)
- Karner O. (2010). A pályaeorientációs szakemberek kompetenciamátrixának kialakítása. *Életpálya-tanácsadás*, 2010. II. évf. 3-4. szám, pp. 10–17.
- Keményné, Pálffy K. (1989). *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, p. 151
- Kenderfi, M. (2012). A pályaeorientáció folyamatának korszerű értelmezése. In: Szilágyi K. (szerk). *A pályaeorientáció szerepe a társadalmi integrációban*. Budapest, ELTE TÁTK, pp. 6–11.
- Kenderfi, M. (2019). A pályaeorientáció elmélete és gyakorlata hazánkban. *Munkaügyi szemle* 62. évf. 4. szám, pp. 52–61.
- Kenderfi, M. (2019). *Szülői pályaválasztási attitűdök 2019*. MKIK-SZIE GTK. Budapest
- Kósa, É., Vajda, Zs. (1998). *Szemben a képernyővel*. Eötvös József Kiadó, Budapest
- Kósa, É. (2005). A szocializáció elméletek kérdései. In: Vajda, Zs. és Kósa, É. (szerk.) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, pp. 46–87.
- Kürti, J. (1986). Szubjektív tényezők szerepe a pályaeorientáció és a továbbtanulási szándék alakulásában. *Pályaválasztás*, 19. 4. sz., pp. 15–21.
- Landau, E. (1974). *A kreativitás pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó
- Lannert, J. (1998). *Pályaeorientációk*. Educatio, 1998. /3., 436–446. p.
- Liskó, I. (1998). A pályaválasztás folyamata. *Iskolakultúra*, 8 (10), pp. 22–41.
- Magyar Fiatalok 2020 – Kérdések és válaszok fiatalokról fiataloktól. Társadalomkutató Kft. Budapest

- Marosi, I. (2014). „Nem esik messze az alma a fájától.” *Tudásátadás a családban*. Óbudai Egyetem, Szervezési és Vezetési Intézet elérhetőség: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/190599/2/Marosi.pdf> (Elérés ideje: 2021.12.15)
- MKIK GVI (2018). Általános iskolások pályaválasztása. Elemzők: Horváth, Á., Nábelek, F., Széll, K., MKIK GVI. Budapest
- MKIK GVI (2019). Általános iskolások pályaválasztása. Elemzők: Horváth, Á., Nábelek, F., Széll, K., MKIK GVI. Budapest
- MKIK GVI (2020): Általános iskolások pályaválasztása. Elemzők: Magyar, É., Széll K., Tóth, K. MKIK GVI. Budapest
- N. Kollár K., Szabó É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, p. 640
- Papula, Lné (2008). Mi lesz, ha nagy leszel? A pályaválasztást meghatározó tényezők. *Bolyai Szemle XVII.* évf. 1. szám, pp. 33–44.
- Patterson, C. J., Hastings, P. D. (2007). Socialization in the Context of Family Diversity. In: Grusec, J. E., Hastings, P. D. (eds.) *Handbook of Socialization: Theory and Research*, Guilford Press, New York
- Petrikás, Á., Brezsnaynszky, L. (szerk.) (1987). *Közösségfejlesztés a felső tagozatban*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Rakaczkíné Tóth, K. (2009). *Neveléstan*. SZIE-GTK Tanárképző Intézet, Gödöllő
- Ranschburg, J. (1984). *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Gondolat, Budapest
- Ranschburg, J. (1986). *A társadalom, az iskola és a pedagógia, A szocializáció fogalma és résztvevői*. Segédanyag a pedagógusok intenzív továbbképzéséhez
- Ritoók, Pné (1986). *Személyiségfejlesztés és pályaválasztás*. Budapest, Tankönyvkiadó, p. 192
- Rókusfalvy, P. (1969). *Pályaválasztás, pályaválasztási érettség*. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 187
- Rozsnyai, M. (2012). „Legyél, ami akarsz... mi nem szólunk bele”. In: Bereczkei, Rozsnyai, Vekerdy, T. *Választások*. Saxum Könyvkiadó, Kaposvár, pp. 109–166.
- Seifert, K. H. (1977). *Handbuch der Berufspsychologie*. Verlag: Göttingen Toronto Zürich
- Sipeki I. (2018): *Társadalmi egyenlőtlenségek és pályaválasztás. Doktori (PhD értekezés)*. Debreceni Egyetem. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/255014/Sipeki_Iren_disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Elérés ideje: 2021.12.02)
- Solymosi, K. (2004). Fejlődés és szocializáció. In: N. Kollár, K. és Szabó, É.(szerk.) *Pszichológia Pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, pp. 29–50.
- Somlai, P. (1997). *Szocializáció, A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest
- Suhajda Cs. J. (2017): *A pályaaorientációs tevékenység változása és megvalósulása a köznevelésben a rendszerváltástól napjainkig különös tekintettel az információs folyamatokra*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16401/suhajda-csilla-judit-phd-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Elérés ideje: 2021.12.02)
- Suhajda Cs. J. (2018) Pályaaorientációs információszerzési szokások jellemzői az elmúlt időszak kutatásainak tükrében In: Kenderfi M (szerk.) *18 éves a „Gödöllői Pályaaorientációs Iskola.”* Gödöllő, Szent István Egyetem, pp. 40–41.
- Super, D. E. (1968): *Career Development: Self-concept Theory*. College Entrance Examination Board, New York
- Szanyi, F., E., Susánszky, P. (2018). Iskolapadból a munkaerőpiacra. In: Székely, L (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében–Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest, Kutatópont Kft.- Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., pp. 207–229.
- Szilágyi, K., Völgyesy, P. (1996). *Pályaaorientáció*. GATE Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő
- Szilágyi, K. (1996). *A tanácsadó tanár módszertani lehetőségei az iskolában*. EKTf, Eger
- Szilágyi, K. (1997). *Az egyéni tanácsadás*. Módszertani kézikönyv a munkavállalási, a munka-pályatanácsadók számára. GATE GTK Tanárképző Intézet, Gödöllő

- Szilágyi, K. (2005). *A fiatalok és felnőttek pályorientációs és karrierépítési készségeinek szintje, fejlesztésének lehetőségei*. Felnőttképzési Kutatási Füzetek, Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, p. 117
- Szilágyi, K. (2012). Munka-pályatanácsadás, mint humán szolgáltatás. In: Szilágyi K. (szerk.) (2012). *A pályorientáció szerepe a társadalmi integrációban*. ELTE, TÁTK, Budapest
- Szilágyi, K., Völgyesy, P. (1998). Pályorientációs foglalkozások tapasztalatai a szakképzésben. *Szakképzési Szemle*, 14. évf. 1998. 3., pp. 90–95.
- Szilágyi, K.. (2015). *Munka-pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Tanácsadó, Szolgáltató Kft., Budapest
- Szilágyi, K., Völgyesy, P. (1986). Nevelési stílusok és a felsőoktatás. *Pályaválasztás*, 19. 4. sz., pp. 9–14.
- Szily, N. (2018). *A szülők 60 százaléka saját felelősségének tartja a pályaválasztást*. MKIK, Budapest, <https://mkik.hu/hirek/a-szulok-60-szazaleka-sajat-felelossegenek-tartja-a-palyavalasztast> (elérés ideje: 2021.12.10.)
- Tajtiné Lesó, Gy. (2021). *Pályais ötlettár – Iskolai pályorientációs munka az offline és online térben*. NSZFH – Euroguidance Magyarország, Budapest
- Tari, A. (2010). *Y generáció – Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban*. Jaffa Kiadó, Budapest
- Tari, A. (2013). *Ki a fontos: én vagy én? – Klinikai pszichológiai és társadalomlélektani szempontok az információs korban*. Tericum Kiadó, Budapest
- Török, R. (2016). *A pályadöntési énhatékonyság sajátosságai és változási mintázatai sajátos nevelési igényű és tipikus fejlődésű középiskolások körében*. Doktori disszertáció. ELTE / PPK / Pszichológiai Doktori Iskola
- Tringer, L. (2011). A család szerepe a lelki egészség megőrzésében és helyreállításában. Elérhetőség: <http://www.magyarpaxromana.hu/kiadvanyok/csalad/triner.htm>
- Vajda, Zs. (2005). Felnevelés: Az elsődleges környezet. In: Vajda, Zs., Kósa, É. (szerk.) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, pp. 47–178.
- Vajda, Zs. (2005). Felnevelés: Az elsődleges környezet. In: Vajda, Zs. és Kósa, É. (szerk.) *Neveléslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, pp. 147-178.
- Völgyesy, P. (1976). *A pályaválasztási döntés előkészítése*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Völgyesy P. (1976): *A pályaválasztási döntés előkészítése*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Zakar. A. (1988): *Pályaválasztási elméletek*. Tankönyvkiadó, Budapest

7. ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A továbbtanulási, pályaválasztási döntéseket befolyásoló tényezők	12
2. ábra: A pályorientáció rendszere és szereplői	15
3. ábra: A család támogató rendszerének funkciói	17
4. ábra: A szülők véleménye a gyermek továbbtanulásának iskolatípusa szerint a válaszadók iskolai végzettségének tükrében (százalék)	21
5. ábra: A tanulók megoszlása deprivált helyzetük és aszerint, hogy hol szeretnének továbbtanulni általános iskola után (% , nem deprivált N=8011, deprivált N=846)	22
6. ábra: A tanulók megoszlása aszerint, hogy hol került eddig szóba pályaválasztásuk (az említések százalékos aránya, N=8285)	23
7. ábra: A szülők szerepvállalása gyermekük pályaválasztási döntésének támogatásában (százalék)	24
8. ábra: A gyerek pályaválasztási döntésében felelősséggel tartozó szereplők a különböző iskolai végzettségű szülők véleményének tükrében (átlagpont)	25

CSALÁDBARÁT
MAGYARORSZÁG
KÖZPONT

ISBN 978-615-5944-69-7

Családbarát Magyarország Központ
Székhely: 1134 Budapest, Tüzér utca 33–35.
E-mail: ugyfelszolgalat@csalad.hu
Tel.: +36 70 500 1626
www.csalad.hu

A kiadvány az EG-00140-003/2021 – Családbarát ország elnevezésű projekt keretében készült el.
Projektmenedzser: Annus Gábor
Projekt mb. szakmai vezető: Annus Gábor

A kiadásért *dr. Szuromi-Kovács Ágnes*, a Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft. ügyvezetője felel.

Budapest, 2022

